



Нільс Юган РЮД

КРИНИЦЯ

Роман

Я не врахував того, що після такої тривалої відсутності можу не впізнати рідних місць.

Усе тут змінилося, стало іншим, не таким, як я знав і пам'ятав, хоч від часу мого останнього приїзду минуло лише два-три роки. Я тверезо поставився до цієї зміни. Вона вже мене не торкалася. А все-таки мені було жаль того, що пішло в небуття, поступившись місцем цим новим будинкам, спорудженим суцільним рядом, а якщо й був між ними проміжок, то лиш вузький. Нині це зветься створювати поле контактів, сприяти зближенню між людьми, чого буцімто потребує їхня натура. Німотні будинки, вони, як і цей вечір пізнього літа, чекали своїх новосільних світанків. Деякі з них були майже готові, але від них віяло необжитою пусткою.

Я їхав поволі в тиші, що здавалася такою дивною тут, де цілий довгий день, певно, кипіла робота, і уважно розглядався довкола, шукаючи знайомої здавна дороги. Але кожного разу, коли мені здавалося, що я знайшов її, вона знову губилась між купами каміння та екскаваторами, які завмерли в дрімоті над свіжими ямами, витягши довгі шиї, схожі на велетенських зміїв. Словом, пустка навкруги, така ж, як у моїй

душі. В мене боліло серце за навіки втраченим краєвидом: колишніми лугами, горбами, лісами і підлісками.

Не цього я сподівався. А чого ж тоді, як не цього? Нового порядку? Якогога ширшого розподілу природної краси? Що її зроблять усезагальним набутком? Роздарують, як багатий квітучий луг дарує букети, бо на кожную зірвану квітку там їх може розквітнути десять?

Чи так я уявляв собі цей розподіл? І чи ставився колись до нього інакше, ніж землевласник або його агент, який відповідає тільки за те, щоб ці кільканадцять сотень гектарів збереглися до продажу незаймані?

Так, я зберіг свою успадковану від предків ділянку землі. Вона стане резервом для наступних поколінь, базою незайманої природи тоді, коли мене самого вже на світі не буде. Я збагнув це аж тепер, бо був просто приголомшений навколишніми змінами. І захотів пожити тут, поки ще маю силу. Мені сповнилося шістдесят, але я був, як то кажуть, у своїй найкращій порі, бо відчував ще голод і спрагу і до всього ще мав бажання.

Оскільки я, мабуть, проминув старий дороговказ, не лишалось нічого іншого, як їхати далі. Я додав швидкості і помчав розширеною асфальтованою дорогою, що йшла понад вузьким фіордом, маючи надію переправитись далі на той бік до своєї садиби. На диво, дорога була майже порожня, лише вряди-годи повз мене пролітав автомобіль. Усе-таки людей тут ще мало.

Далі знов простягся вузький вибоїстий путівець, струхлявілі помости, порожні старі будиночки, за ними пристань, де колись приставали рибальські шхуни. Фіорд неширокий, зате глибокий, сюди заходили великі кораблі, але це було давно.

Від тартака долинав запах деревини. Обидві шибки були спущені, і в машині гуляв протяг. Мабуть, я вчую й інші запахи промислових підприємств. І враз з'явилися перші призивістки присутності людей — голоси, ревіння моторних човнів. У мене відразу зіпсувався настрій.

Я під'їхав до крайнього помосту. Він був у доброму стані. По затоці снували пластмасові човни; я опинився серед молоді й транзитної музики.

У сутінках я побачив свій мис. Наче наново відкритий, він вималювався на тім боці цілий і недоторканий: пагорб, ліс, підлісок, зелень, яскрава зелень. Усього за півкілометра звідси. Все те чекало на мене.

Я поговорив з двома хлопцями. Вони погодилися перевезти мене через фіорд. Машина хай залишається там, де я її поставив. Я взяв із собою дещо з харчів і найнеобхідніші речі. Коли ми сіли в човен і попливли затокою, виявилось, що мені нема про що розмовляти з чужими хлопцями. Я хотів заплатити їм, але вони відмовилися. Хлопці допомогли винести речі на берег саме там, де я й хотів, і спершу мені здалося, що все навколо лишилося таким же незайманим, як було. Хлопчаки добре знали цей берег, вони самі призналися, що купались тут не раз і не два. Я змовчав про те, що купатися в цих місцях можна тільки з мого дозволу. А коли човен, заревівши, помчав геть і я озирнувся довкола, мені зразу стало ясно — тут купались не лише ці два хлопці. Та й я не бажав лишатися цілком самотнім. Треба буде влаштувати місце для сміття. І зробити туалет. Я подумав про це, тільки-но ступив на стежку, і, пробираючись далі гушавиною, ще довго пильнував, щоб не вступити в слід.

Та чим далі вглиб, місцевість здавалася мені все недоторканішою, схожою на ту, яка збереглася в моїй пам'яті. Мені відлягло від серця.

Вільшанка також була та сама, і її тріскотливе посвистування супроводило мене то по цей бік стежки, то по той. Співали й інші птахи, яких я ніколи не знав і не знатиму. В цьому щебеті я міг вирізнити з-поміж решти лише голос вільшанки. Я вирішив ближче познайомитися з цим пташиним царством наступного року, як тільки повіє весною. Неодмінно познайомлюся.

Я наче чогось боявся. Серце билось нерівно — може, тому, що стежка йшла круто вгору, до того ж я ніс чималий вантаж, і на спині, і в руках. За п'ять хвилин ходи я весь спітнів. Вечір був темний і туманний, тяжке душне повітря насичене вологою.

Дивно, звідки у мене взявся цей напівусвідомлений неспокій? Часто він буває лихим провісником. Коли я зійшов на вершину пагорба, переді мною відкрився навколишній краєвид. Пагорб височів посередині півострова, він завжди правив за своерідну оглядову площадку. Дорога до хутора огинала його зі східного боку. Її перетинали інші дороги, а заходила вона в глухий кут. Саме там розгорнулося велике будівництво — за рядом уже готових стандартних будинків зводили стіни нових. Тисячу років тут, на цьому клапті родючої, легкої до обробітку землі, сушилося на жердках сіно, половів ячмінь та овес, цвіла картопля. А тепер її посмугували дороги, готові й недокінчені, стоять ряди автомобілів, простяглися голі майданчики, які немов волають за зеленим шумом.

Поки я зійшов униз до старої дороги, то зовсім засапався, одяг прилип до тіла; я взяв таки забагато вантажу.

Я втрапив туди, де зіткнулося старе і нове, на перехрестя часів. Їх розділяла висока дротяна сітка. Перед нею тяглася глибока канава. За нею — замкнена територія, з буйною зеленню, наче в джунглях. Справді замкнена. Ключ лежав у моїй кишені.

Цього першого разу я витяг ключа майже урочисто, як для ритуалу. Дорогу замикали ворота з двох ступок, а скраю, ближче до кущів, була хвіртка. Вгорі, за моїм бажанням, прибите оголошення: «В'їзд заборонено. Приватна територія».

Я зайшов у хвіртку і зачинив її за собою. Відчуття було досить незвичайне: я наче замкнувся від усього світу.

Але перед моїми очима і досі стояв мовчазний розлогий пустир, здебільшого чорно-білий, геть непорушний. Наче там ніколи не було людей.

А проте люди там були. Це я сам, захоплений краєвидом, нічого не чув, ніби оглух.

Я обернувся спиною до того мовчазного пустиря і пішов далі старою дорогою до лісу. Я так хотів швидше втекти від нього, що мені аж подих забивало і в очі заходив піт.

Ці вечори наприкінці літа, коли воно ще у повному розпалі, для наших північних широт бувають незвично теплі. Я впрівав від задухи. Навколо було тихо, змовкли навіть пташки. Але над галявиною мигтіли летючі миші. І раптом я почув мелодію роси, що спадала з трави, і сюрчання польових коників.

Те, що трапилося зі мною, мабуть, не таке й дивне: я спинився, щоб звести дух, і відчув, що плачу. Я тихо поринав у себе, у свою самотність, про яку рідко згадуєш, бо вона торкається тільки тебе. Таке траплялося зі мною не часто, і я не знаю, добре це чи зле.

До мене долинали багатоголосе сюрчання коників на всіх регістрах. Не кожен у шістдесят років може похвалитися таким слухом. З віком вухо вже не сприймає таких високих звуків.

Двір був невеликий, будівлі лосить непоказні, якщо зважити на те, що маєток чималий. Щоправда, у межах огорожі угіддя не дуже великі, зате кращої землі не знайдеш у всій околиці. За огорожею простягався здичавілий ліс, мочари й зарослі пагорби, як звичайно на морському узбережжі. Корінний тутешній люд, крім обробітку землі, ще й рибалить. Сам я не багато тямлю в рибальському промислі, бо належу до середнього покоління, яке мало на що здатне. Чиста випадковість, що хутір лишився моїм. Тут колись минуло моє дитинство, і це все, що мене з ним зв'язувало. І недовгі відвідини, коли були скрутні часи.

Бути спадкоємцем — це аж ніяк не привілей. Я схильний думати так: несправедливо, що в цьому питанні не маєш права голосу. Моїм батькам і на думку не спадало оцінювати вартість свого маєтку. До цього вони ніколи не доходили. Просто жили собі на власній землі і з ласки долі дожили тут до кінця своїх днів.

Що з нами було до того, як я став спадкоємцем? Передусім була війна. По війні жити на хуторі стало легше, тим часом як усюди ціни зростали й зростали над усяку міру.

Я жив там і провів їх в останню дорогу. Спершу батька. Через рік відійшла мати. Інших спадкоємців, крім мене, вони не мали.

А в мене не було ні відваги, ні досвіду, щоб стати захисником стародавніх традицій. Тому я полишив усе на самоплив, на розсуд держави та підрядників. Однаково рано чи пізно держава забрала б у мене землю на законних підставах, усупереч моїй волі. Тож моя воля мусила скоритися.

Я знов закинув на плечі свою ношу і зайшов на подвір'я, не приглядаючись до великих та малих будівель, сприймаючи їх як одне ціле: челядня, дровітня з комином, бо там колись була і кузня, клуня разом з конюшнею та хлівом, житловий одноповерховий будинок, довгий і низький, наче перетятий посередині журавлем, що височів поряд з кринницею.

Я сів скраю на криничну ляду, сів обережно, непевний, чи витримують дошки. Наді мною стримів журавель. Батько мій майже з побожністю ставився до старої криниці. Та відколи провели воду, вона стояла без ужитку. Батько казав, що тому, хто засипле стару криницю, загрожує прокляття. Він не був надто побожним, як мені тоді здавалося, проте криницю вважав святою.

Я сидів на краю ляди, поринувши у благоговійну задуму, усім тілом відчуваючи холод джерельної води і ненадійність струхлявілого дерева. а тоді рвучко зіскочив на землю.

Все, що греба було зробити, я зробив розважливо і спокійно. Відімкнув двері до сіней, навіпацки пройшов їх і відчинив двері на веранду, що виходила в сад і до моря, відчинив також двері до кухні й кілька вікон, так що по будинку пішли протяги. Запахів, які мені щось нагадують, я не витримую, вони душать мене; і запахи, які нагадують мені людей,

живих чи мертвих, завжди мені неприємні, хоч я й знаю, що це спогади часто про щось найдорожче, і тільки в запахах ти можеш його віднайти.

Проте цього вечора я тільки уявляв собі давні запахи, бо все в будинку було вимите й прибране — я найняв людей, що зробили це. А дух плісняви, павутиння, пилюку я приніс із собою. Вони так уїлися мені в шкіру, що треба було помитися, перш ніж лаштуватися спати в будинку, в котромусь із моїх будинків. В одному з менших для початку. Челядню я колись любив найдужче. Тоді ми тримали одного наймита.

Одяг я скинув біля криниці, поскладав на залиту місячним сяйвом ляду, що в сутінках була наче вирізане світляне кружало.

Я був тут зовсім один і почував себе таким вільним, що зважився піти до моря голий, дедалі більше відчуваючи свою освітлену місяцем паготу, і пішов попід росяними кронами дерев, по луговій траві. Людина завжди намагається відродити свої дитячі враження та відчуття.

Море було несподівано близько, зовсім поруч. Бухта, що врізалася в берег обіч садиби, пляж для вранішнього купання в перших променях сонця. Поросла хашами коса затуляла цей закуток від протилежного берега, і в той же час із фіорду сюди завжди йшла течія.

Маленький поміст був занедбаний не більше, ніж я сподівався. До нього була припнута чиясь плоскодонка. Це мені не дуже сподобалося. Але ж я наймав людей, щоб наглядали за хутором. Мабуть, човен належав їм, а вони мали право запливати сюди.

Сутінки ніби наповнювалися якимось незвичайним внутрішнім світлом. Ми звемо це смерканням, але це тільки наближена назва, і не всюди воно буває однакове. Я відразу його впізнав: воно завжди з'являється увечері наприкінці літа, наче рештки дня, зібрані до купи, осявають темряву. А я пірнав і плавав у цій м'якій темряві, вода й повітря лагідно торкалися голого тіла, я почував себе єдиним з морем у просторі й часі, як приплив і відплив.

Я брів по піщаному дну, а тоді поплив. Колись я завжди купався поночі, плив повз зарості, які називав косою, запливав так далеко, що аж видніло світло в порту на тім боці фіорду. Тепер захотілося знову зробити такий заплив. Вода була надто тепла, щоб освіжити спітніле тіло, така тепла, що аж наче липла до шкіри. Я проплив менше, ніж мені бажалося, бо з фіорду долинув гуркіт моторного човна. Звідкись потягло неприємним, чужим для мене запахом.

Коли я став на ноги і пішов до берега, хвиля пожбурила мені в обличчя якоюсь грудкою, схожою на птаха, і я з відразою відштовхнув її геть. Роздумуючи, що ж то могло бути, я став водити руками навколо себе і відшукав ту грудку. Тут, під берегом, сутінки були ще густіші, і я міг покладатися тільки на чутливість своїх пальців. Намацав широкий дзьоб. То була мертва качка, пір'я її злиплося від нафти.

Я поклав її під камінь біля помосту, щоб закопати завтра при світлі дня. Яку погань прибиває до мого пляжу! Мабуть, справдилося те, чого я боявся. І мені здалося, що після купання тіло моє страшенно брудне, ще брудніше, ніж тоді, коли я прийшов спітнілий з дороги.

Я забрав біля криниці одяг і подався до колишньої челядні. Усі ці роки, поки мене не було, тут ночували люди, яким я довірив наглядати за хутором. Тільки-но переступивши поріг, навіть не вмикаючи світла, я відчув, що все тут на своєму місці. Рушник висів там, де я й сподівався; тієї ж миті я побачив своє бліде відображення в дзеркалі.

При світлі воно стало дуже чітким, і я взявся прискіпливо розглядати своє тіло, наче самозакоханий маніак. Шкіра ослизла, морська вода блищала перлами у порах і на волоссі; на тілі моїм осіли десятки чужих організмів. Я так заглибився у вивчення цих істот, їхніх видів, способу життя, що неприємне відчуття забулося — але то було не життя, а вмивання. Комашки, жучки і всяка дрібнота, отруєна нафтою. Все моє тіло, від п'ят аж до підборіддя, було покрите блискучою нафтовою плівкою, я вловлював запах, якого ніколи раніше від себе не чув.

У цьому було щось жахливе, аж мороз ішов по шкірі, моє тіло скидалося в дзеркалі на привида, воно могло бути за бажанням то моїм власним, то чужим, та ще й розповсюджувати заразу.

Хоч який цей був жах, але я спокійно, без паніки пішов помитися. Знайшов відро, криничне відро з дужкою, мило; проте спочатку спробував обтертися рушником. Волокна на ньому посклеювалися, за кожним рухом на тілі лишалися сірі смуги, комашня налипла на полотно. У хатину була проведена вода, тут стояв і умивальник з краном, але я хотів не просто сполоснутись, а помитися як слід.

Журавель був справний, а криниця, здавалося, повна аж до ляди, що мало не злетіла з завісів, коли я її підняв. Вологий дух криничної води просвітлив мені голову, а перше відро, яке я вихлюпнув на себе, одразу принесло полегкість. Я витягнув воду журавлем лише першого разу. Вона стояла так високо, що досить було нахилитися і з розгону зачерпнути повне відро. Я вилив на себе підряд два, три відра, аж мені дух звело від холоду, а тоді намилився з голови до п'ят, наскільки це вдавалося в холодній воді. Поступово тіло звикло до холоду, а я все лив і лив відро за відром, наче мене мучила невтолима спрага.

Відчувши себе досить чистим, а ще, може, й тому, що весь тремтів, я шмигнув до ліжка так як був, мокрий, під простирадла і вовняну ковдру.

Та все ж я не позбувся бруду, він перейшов у запах. Сморід, дух гнилизни відчувався у цих стінах, заповнивши по вінця кімнату, хоч двері були навстіж відчинені для свіжого вітру з лісу, луку, гір, моря.

Засинаючи, я майже впевнився, що той запах принесено з криниці.

Настав день. Вчора у вечірніх сутінках я побачив на хуторі тільки те, що хотів побачити. І, навіть уставши, я залишався ще у вчорашньому дні, тіло все ще тремтіло від вологи та холоду після купання, яке я призабув та й, зрештою, не бажав згадувати. Я почав одягатися, але зразу ж пошпурив геть білизну: здавалося, що вона наскрізь просякла духом гнилизни.

Голий я вийшов надвір, тремтячи на вранішньому вітрі. Було десь близько шостої. Кринична ляда стояла відчинена, і я з силою затріснув її, аж закуріло трухою.

Росяна трава на подвір'ї холодила ноги, я перебіг босоніж до будинку з навстіж розчиненими дверима. Протяг налітав з усіх боків на моє голе тіло.

Напівсвідомо я чогось шукав і знайшов; постукав зігнутих пальцем по старому барометру, стрілка якого показувала у верхній точці «Ясно». Мене зворушив мій власний порух; я уявив собі батьків зігнутий палець на склі барометра — кожного дня старий постукував по ньому, і стрілка відхилялася у визначеному напрямку. У мене було відчуття, наче я торкнувся давнього минулого. Тут я знов повернувся до дійсності, пригадав, що це ж я сам увечері наробив тут протягів.

Мабуть, мені тільки здавалося, що в будинку тепер прохолодніше, ніж було вчора. Мало де у вікнах уціліли шибки. Я прочалапав босими ногами по кімнатах, підбираючи каміння, окремо відкладав зручні для метання каменяки, а їх тут було багато. Декілька картин лежали долі, зідрані зі стін, а биті склянки, потрошені меблі, розпанахані чохли на них і порожні пляшки свідчили, що тут відбувалася гулянка, на якій здебільшого пили пиво. Протяг ганяв по підлозі недокурки.

Здається, в кімнатах нічого не було вкрадено; правда, я погано пам'ятав, що тут було. Якихось цінних речей у домі мої батьки, мабуть, і зовсім не мали. Декотрі просто набули антикварної цінності, от хоча б буфет і великий годинник на підлозі. Ні буфет, ні годинник не мали серйозних пошкоджень, і коли я підтяг гирі й навів стрілки, годинник знову пішов.

У великій спальні непрохані гості, видно, бували найчастіше. Широке ліжко — мов загиджене кубло, постільна білизна, брудна і подер-

та, зберегла сліди перебування не однієї пари, які не потурбувалися про те, щоб прибрати за собою. Погана птиця гидить і в чуже гніздо.

Я виніс усю постіль надвір, звалив купою в кутку подвір'я, де ніколи не пробивалася трава, навіть подорожник там не ріс; з такими незвичайними мертвими плямами серед буяння трав завжди пов'язані надприродні історії. Я, здається, чув колись таку історію, але я не настільки був прив'язаний до свого дому, щоб її згадати. Ще кілька поламаних віденських стільців полетіли на купу, у челядні я знайшов пляшку гасу. Над вогнищем здійнявся чорний смердючий дим. І пізно вже було каятися, коли я захопився, що кинув у вогонь також свою спідню білизну. Дурна моя голова! Після купання я її не надягав, другої зміни теж не взяв, усе зосталося в машині. Мені нічого більше не лишалось, як натягти сорочку й штани на голе тіло, розпашіле від сонця, вогню та від злості.

Чужа плоскодонка у бухті стала мені в пригоді. Весла були сховані в кущах поблизу. Та перш ніж сісти у човен, я закопав качку, що, очевидно, загинула від отруєння нафтою. По поверхні води все ще розходилися масні плями, але течія відносила їх у море.

Було ще рано, лише земля і вода прислухалися до щебету птахів. Часом долинав гул мотора, але дуже здалеку,— мабуть, мені просто шуміло у вухах.

Я доплив до причалу по другий бік фіорду і залишив плоскодонку напризволяще. Адже власник цього суденця не мав дозволу приставати до мого берега, а господар я не дуже гостинний.

Я боявся, щоб хтось не спокусився на мою машину, але вона стояла там, де я її залишив. Повертаючись, я поспішав і не звертав уваги на все нове, що виднілось обабіч дороги, відклавши на потім знайомство зі своїм майбутнім оточенням. Мені пощастило швидко знайти нову під'їзну дорогу, яка вела до моїх воріт. Її проклали на місці старої пувіця. Ворота були замкнені. Відмикаючи їх, я не відчував сподіваної радості. Маленька хвіртка виявилася незамкненою. Я позамикав за собою і ворота й хвіртку і на повній швидкості промчав лісом, моїм лісом, та моїми лугами, так наче страшенно поспішав.

Треба буде повернутися сюди згодом, пішки, розглянутися навколо, подивитися на знайомі здавна місця. Власне кажучи, я майже не бував тут у дорослому віці, бо не дуже піклувався своїми батьками. Потім одружився, а дружина терпіти не могла сільської місцевості і була на природі хіба що під час відпустки. Ну, а під час відпустки ми звичайно мандрували в далекі краї.

Голод дававсь взнаки, уже багато годин я не мав ні ріски в роті. Та я не турбувався, бо в машині був запас необхідних харчів, принаймні на тиждень.

Голод ще можна потерпіти. Я відкрутив кран, набрав повну каструлю води, найбільшу, яку тільки міг знайти, і поставив на плиту. Потім помився з голови до ніг, стоячи на залитому сонцем моріжку, вилив на себе кілька відер води з водогону. Зрештою, відчувши себе оновленим, надяг чисту білизну.

Коли з цим було покінчено, мене опанувала така лютя, аж недобре стало. Маючи повний достаток харчів, я спромігся лиш випити кілька чашок кави. Я відчував цілковиту безпорадність, не знаючи з чого починати. Повагавшись, вирішив зробити обхід. День повинвся задушливою спекою та шумом. Я побіжно оглянув присадибну та необроблені ділянки землі. Все залишилося по-старому. Обгороджений хутір займав половину мису. Море обмивало його спереду і зі східного боку. Навколишні землі колись теж належали нам, але ми їх поступово розпродали. Тепер лишилось близько трьохсот молів¹. Мій батько все своє життя, напевно, й сам не знав, який він багатий.

¹ М о л ь — норвезька міра площі, 1000 кв. м.

На своїй території я знайшов чотири уламки автомобіля і спустив їх униз зі схилу. Далі на очі мені трапила чимала купа сміття, здебільшого будівельні відходи без запаху. Кілька менших куп відгнали свіжим смородом побутових покидьків. Незчисленні пакети від молока та порожні пляшки, цілі й побиті, валялись у тих місцях, де дорожні робітники вподобали собі закутки для своїх сніданків. Деревя були порубані — дерева, які я мав намір зберегти, особливо ті, що росли на межі, незалежно від того, приносять вони користь чи ні.

День був сповнений подіями; їх було більше, ніж я сподівався. Телефонну лінію не пошкодили, і я зміг додзвонитися, куди мені було треба. А треба було викликати муніципальних службовців, найперше тих, яких міська адміністрація зобов'язана була послати безкоштовно. Один за одним почали прибувати викликані люди. Я чекав на них і відчинив їм ворота.

Вони відразу ж узялися до діла. То був жахливий тиждень, зате садиба прибрала належного вигляду. Сміття довелося прибирати довго — з ним ще можна було дати раду, а от на автомобільні рештки власника не знайшлося.

Прибув мій підрядник, надійна й сумлінна людина, і подбав про те, щоб забезпечити ремонт усього, що потребувало ремонту. Остаточний розрахунок ми відклали на потім. Коли настав час прощатися, він дружньо сказав мені:

— Вам доведеться поставити новий зруб на криницю, хоча тепер старі зруби — рідкість, а цей до того ж декоративний.

— Криниця стоїть без ужитку, — відповів я.

— То байдуже, — заперечив він. — Ми ж можемо підлатати її справжніми старими матеріалами.

Я глянув на вивітрені колоди, хоч бачив їх уже й раніше: чудове старе дерево. Від вологи воно вкрилося замшилою патиною.

Першого тижня я майже не виходив із садиби, а коли нарешті звільнився від присутності робітників, у мене не виникло ніякого бажання розширити поле своєї діяльності. По телефону я замовив нові комплекти білизни для всіх ліжок, усякий необхідний інвентар, хатне начиння, усе це мені приставили до самих дверей. Обидві кімнати в головному будинку стали дуже затишними, я сам їх прибрал, купив деяких дрібничок. Мені не хотілося, щоб гості застали тут безлад.

Тепер я міг би податися звідси, після всіх розчарувань та образ, бо те, що я застав тут, глибоко образило мене. Проте за минулі роки я переситився подорожами і радів, що мої мандрівки стали такими ж нечастими, як і короткими.

Чи мав я намір сторонитися людей? Я побоювався їх і день за днем проводив у своєму замкненому світі. А світ цей був не ширший, ніж простір між будівлями та криницею посередині, — не знаю чому, але я почав кружляти навколо криниці. Ляди я не чіпав, проте там завжди віяло прохолодою, від якої мені ставало затишно. У голову приходили різні думки. Уже не пригадую, про що мені думалося; від цих думок лишилися тільки невиразні спомини, але часом я бачив несподівані видива.

Одного вечора я зважився підійти до самої загорожі. Нова дротяна сітка, два метри заввишки, а над нею натягнуто колючий дріт. Там, куди я прямував, перед моїм зором мав з'явитися перший блок житлових будинків.

І раптом перед моїми очима постала інша картина.

Через подвір'я прямував чоловік, ведучи за руку хлопчика. Він був зрілого віку, одягнений у чорне, з непокритою головою. Хлопчиків, мабуть, щойно минув рік, і він недавно почав ходити. Вони простували до помосту, який вів у клуню з навстіж відчиненими дверима, поволі піднялися до входу, прикрашеного зеленим ялиновим гіллям; чоловік не промовив до хлоп'яти ні слова.

Вони зникли з моїх очей всередині, у смерку клуні,— і раптом... раптом я побачив очима маленького хлопченяти...

...Посеред дощаного помосту стояла відкрита чорна труна. У труні, склавши руки на білому покривалі, лежав старий чоловік. Обличчя було жовте від смуг світла, що пробивалося крізь щілини в стіні, а руки — такі старі, що стали схожі на сплутане коріння.

Я сприймав усе те очима хлопчика і знав, що бачив померлого живим.

Ця картина так глибоко врізалася мені в пам'ять, що весь образ роздробився у відблисках освітлених вікон, і я бачив лише окремі деталі: загострений рівний ніс, загрубілі пігті на великих пальцях рук, посріблена у ногах труна.

Все це, мабуть, ховалося у закутках моєї пам'яті, але досі не виходило назовні. Щоб побачити ще якесь видиво, я прийшов до загорожі наступного вечора, в той самий час і на те саме місце. Та цього разу нічого не постало перед моїм зором, крім світла у вікнах, залишених надворі автомобілів, що стояли рядком під стрімкими голими фасадами будинків з балконами, чув голоси жінок, що кликали додому дітей.

Третього вечора я знову пішов до межі свого маєтку, але в інше місце. Стояв відгороджений колючим дротом, підглядаючи за життям по той бік, і сам собі здавався нишпіркою, підзирачем, що сахається денного світла. Мене знову пойняло відчуття образи, якої мені завдали ті люди.

Тут стояло кілька стандартних будиночків, по три квартири в кожному, майже готові до заселення. В них працювали робітники, робили надурочну роботу, впорядковуючи житла; у незавішених фіранками вікнах поблискувало світло їхніх ламп.

Хвилину я дивився на будиночки, а потім вони зникли — їх заступило видиво. Може, ця здатність до ясновидіння була породжена тим, що я не схильний сприймати реальні речі, дійсний світ? Я ніколи не цікавився колекціонуванням сімейних фотографій і не любив гортати приватні фотоальбоми.

Тепер я бачив трамвай із голою лампочкою зверху, бліде світло падало на свіжий сніг. Зима, здавалося, була дуже холодна, аж я відчував морозний подих. У світлі біля трамвая стояло двоє дітей, хлопчик і дівчинка, хлопчикові, мабуть, років п'ять, дівчинці — ще менше. Вони кричали у темряву. Я не міг чути того, що вони кричали, бо все відбувалося безгучно, та по їхніх личках бачив, що вони бояться, що вони самотні.

Поступово видиво стало виразним у кожній своїй деталі, і раптом мені здалося, що я знаю: обоє малюків нещодавно прокинулись у порожньому домі, хлопчик вдягнувся і одяг малу, досить-таки недбало. Черевичок дівчинка мала лише на одній нозі, на другій — саму панчішку, натягнену до середини литки. А сніг усе падав, сніжинки пролітали повз лампу, і було там кілька темних западин, слідів ніг, які вели по пухкому снігу вбік від трамвая. Хтось зовсім недавно пройшов тут, прямуючи від дому.

Хлопчик взяв дівча за руку і, притулившись одне до одного, вони пішли туди, куди вів слід. Я бачив їх, доки вони не вийшли з невеликого світляного кола, і поки вони були у полі мого зору, мені здавалося, що обоє їм дали гукати когось.

І знову мені уявилося, що я бачу очима хлопчика. Коли вони опинились у темряві, він оглянувся і задивився на світло; я помітив сліди, що тяглися від трамвая, його сліди — і водночас мої власні — та дівчинки, такі чіткі, наче вилиті, одні — від черевиків, другі — від маленького черевичка та босої, одягненої в саму панчішку дитячої ноги.

Мені хотілося кричати разом з ними, гукнути їх, та жоден звук не видобувся з мого горла.

За кілька вечорів це стало просто манією; я відшукував у своїй пам'яті схожі картини з пережитого, з того життя, що, певно, було

моїм і що його я зовсім не пригадував,— та вони не з'являлися на за-мовлення.

Але зрештою перед моїми очима з'явилося ще одне видиво. Якийсь хлопчина забивав цвяхи у стовбури ялиць, а потім натягував на них дроти, неначе електропроводи. Потім чиясь рука, міцна чоловіча рука, схопила його за підборіддя. І я згадав, що так було і зі мною, тоді мені минав шостий рік. Цього разу видиво виникло не так, як попередні, воно було якесь блякле, наче я його пригадував, а не бачив. Може, давалася взнаки давня дитяча образа...

Гуляючи надвечір'ями по своєму маєтку, я кілька разів натрапляв на автомобільні уламки та купи сміття — сліди урбанізації у мойй природі. Нишком я кружляв навколо ветхої криниці, від якої відгонило смородом, бо цямрина не здатна була вже утримувати у своїх стінах того, що мала б утримати. Джерело стало середовищем для розмноження нових організмів, що гальмували його природний водообіг.

Я, видно, затужив за людьми. Не так уже й багато мав я близьких людей, за якими міг би тужити. У мене була дочка. Між нами запала якась відчуженість. Вона мала дитину, а я онука, якого майже не бачив. Саме вони й були ті гості, яких я чекав і для яких усе так гарно опорядив. Хай приїжджають, коли їм заманеться.

Нерідко думав я і про жінок, так як думають про них чоловіки в усякому віці, аж до свого смертного часу. Та я вже давно відцурався від них. Колись у мене була одна...

Чи вмерла вона для мене? Ні, ніхто не мертвий, поки є на світі той, з ким разом було прожито роки. Такі жінки, як моя дружина, можуть стати далекими й чужими, але ніколи не зникнуть з життя, навіть після своєї смерті.

І тому я тепер так тягся до того, що зветься природою: з неї я вийшов і в ній хотів відродитися.

По суті, я повернувся до свого так званого біотопу. Я дещо читав про це явище, про еволюцію тварин, про схожі етапи в розвитку людини. Та часи, коли мене цікавили книжки, минули давно. Мені здавалося, що я вже давно не живу, а животію.

Жінка, що стояла, спершись на високі залізні ворота, втомилася чекати. На розісланому пледі, де спав маленький хлопчик, притулившись до валізи, лишилося трохи місця і для неї. Увесь свій багаж вона примістила на купі піску біля узбочини: дитину і дві валізи.

До воріт підводила широка дорога, така нова, що на ній не пробилося ні травинки. За ворітьми вона вужчала, поросла травною, там виднілися колії від коліс машини, що вели до лісу. Жінка опустила на плед і задивилася крізь ґрати воріт. Ворота, потворні і надто високі, більше скидалися на в'їзд до якогось лісоскладу, аніж до приватної садиби.

Жінка була світловолоса, з довгими руками й довгоногога, вдягнена у літній дорожній костюм, довгі вузькі штани; було їй десь під сорок, а може, й більше. Хлопчик чотирьох-п'яти років, також світловолосий, спав із брудними від плачу щічками. Жінка здавалася такою втомленою, змарнілою, що годі було приховати зморшки на обличчі, проте в усій її поставі, коли вона сиділа отак, схилившись, відчувалася пружна, повна жаги м'якість.

Біля воріт валялося чотири недокурки зі слідами губної помади — наче крові. Жінка запалила п'яту сигарету, коли на лісовій дорозі з'явився літній чоловік, який, помітивши її, надав ходи.

— Я зовсім забув, що тут замкнено. Не звук іще,— сказав він замість привітання і відчинив хвіртку поруч.— Ти довго чекала?

Говорячи це, він мимоволі згрібав до купи недокурки носом чеврика, а тоді розкришив їх підбором. Жінка підвелася, простягнувши руку для привітання, і здивовано поглянула на нього. Вона могла добре привидитися до батька, не боячись зустрітися з ним поглядом. Обли-

шивши нарешті недокурки, він окинув оком валізи, наче складаючи їм ціну, глянув на хлоп'я. На його обличчі відбилосся замішання, коли він побачив дитину,— жінка це помітила.

— Я замовила таксі відразу ж після розмови з тобою,— сказала вона.

— Я не думав, що ти приїдеш так скоро,— виправдовувався він. І, ніби похопившись, у ту ж мить випалив: — Я запрошував тебе по телефону. А зараз хочу сказати: ласкаво прошу до моєї домівки, Гурі!

Обоє мало не кинулися одне одному в обійми, та було вже пізно, їм не лишилось нічого іншого, як обмежитися швидким потиском рук.

Жінка взяла малюка, що й далі спав у неї на руках.

— Такий втомлений, такий змучений наш маленький Северин.

Вона промовила це сама до себе. Переносячи речі за ворота, чоловік оглянувся, наче то вона його покликала на ім'я.

— Йому вже сповнилося чотири роки?

Поки він замикав ворота, жінка пройшла через хвіртку.

— Цього місяця.

— Та невже!

Він узяв у кожную руку по валізі і, випроставшись, поніс попереду. Вона йшла слідом і думала, що у його стрункій постаті, широких плечах ще відчувається сила, лише ноги трохи зігнулися під вагою.

Вони не перемовились ані словом, аж поки йому довелося зупинитись і поставити на землю валізи, щоб перепочити або принаймні змінити руки. Жінка горнула хлопчика до себе, вона прислухалася до голосів з лісу та лугу. Усі інші звуки, що оточували її раніше, віддалилися, зникли.

— Тут затишно,— мовила вона.

— Атож.

Лише тепер вони ближче придивилися одне до одного.

— Ти добре виглядаєш, тату.

— Справді?

Він трохи захекався, зняв кепку і витер хусточкою спітніле чоло. Вона помітила у його обличчі те, що помічала і в себе; щось було спільне в кутиках уст, глибоко в погляді — невдоволення собою?.. Раніше він був чорнявий. Тепер волосся посивіло, порідшало, риси обличчя з роками загострилися, а руки — руки завжди зраджують справжній вік. Та поставою він був ще гарний, не позбавлений елегантності й мужності, без удаваної молодечості. Потайки спостерігаючи за батьком, Гурі зворушилася, її втому як рукою зняло. І вона сказала те, чого їй не думала говорити:

— Якими самотніми ми лишилися, тату. Кожен для себе.

Він знову підхопив валізи.

— Між тобою і... твоїм чоловіком усе скінчено?

— Розлучення вже офіційно підтвердили.

— Так, ти писала про це. Але ж у тебе малий.

— Хлопчика присудили мені.

— Це добре.

Він випростався і рушив далі. Жінка йшла за ним зі своєю ношею. Обабіч стежини виспівували дрозди; дивно, що дрозди не змовкають ціле літо.

Перед ними виникла головна будівля садиби. Батько вирішив тимчасово оселитись у маленькому будиночку, який він називав челяднею. Він запевнив, що там буде себе краще почувати. Велика спальня дісталася дочці, отже, хлопчик спатиме на ліжку свого прадіда. Кімната погарнішала: тут стало чисто і з'явилося багато нових речей.

За свій перший спільний обід батько з донькою сіли в кухні головного будинку, великій та просторій, з електричною плитою; проте всі інші меблі були старовинні, вони створювали особливий настрій і могли б багато чого розповісти.

Не змовляючись, обоє і далі обминали те, що стосувалося їхнього особистого життя. Він розповів їй, в якому стані застав садибу, що тут нарobili бешкетники за той час, коли хутір стояв пустою.

— Ти хочеш тут жити?

— Поживи й ти. Скільки захочеш.

Вона подякувала й спитала, чи можна їй запросити подругу, єдину, з якою в неї збереглися близькі відносини після того, як вона порвала зі своїм колишнім товариством. Маленька спальня була вільна, отож подруга могла б жити в ній.

Батько погодився, не роздумуючи: вона може робити все, що забажає.

Того дня їм більше не було про що розмовляти, і він подався до своєї хатини. Але надвечір, ще завидна, знову зайшов до дочки і спитав дозволу взяти хлопчика на прогулянку.

— Його звуть так само, як і мене. Як хочеш, хай перейде на моє прізвище. Подумай про це.

Чоловік з хлопчиком подалися рука в руку через подвір'я повз понівечену цямрину криниці. Гурі стояла й дивилася їм услід, поки вони зникли в лісі, прямуючи до моря. Потім провела руками по тілу вниз до стегон — у дорозі одяг зім'явся, — запустила пальці у волосся. Вона сама собі здавалася нечупарою.

Гурі ще не оглянула будинок, лише роздивилась по кімнаті, попереставляла деякі дрібнички, зайняла під свої речі шафу та комод. Літній одяг поклала на полицях і розвішала на плічках. Тоді перевдягнулася сама: вибрала голубу сукню, що щільно облягала її стан, черевички на високих підборах; напудрилась, підфарбувала губи, привела до ладу волосся — і стала вродливою жінкою.

Отак причепурившись, вона обійшла кімнати, брала в руки кожну річ, відчиняла шафи й шухляди, майже всі вони були порожні, проте чисті, витерті від порошу. Кожен її крок супроводжувало тихе цокання годинника.

Чоловік з хлопчиком повільно йшли майже неходженими стежинами, маленька ручка довірливо лежала у великій руці, але обидва не знали, про що їм говорити. Чоловік чекав, що хлопчик почне перший; побачивши пташину, яка сиділа так відкрито й близько від них, що видно було її червоні груди і тремтливий хвостик, він зупинився і терпляче чекав, коли й малюк зверне на неї увагу. Саме в ту мить пташка видала кілька тріскучих тоненьких посвистів і перелетіла далі.

— Що це за пташка? — спитав хлопчик.

— Вільшанка. Їх тут у лісі багато.

— А я знаю, хто ти, — мовив малий.

— Певне, що знаєш.

— Ти мій дідусь.

— Ти радий з цього?

— Не знаю. Але ж ти тато моєї мами.

— Підемо далі? Там видно море.

— Я ніскілечки не втопився.

Долоня чоловіка спітніла від маленької ручки, і він узяв хлопчину за другу руку. Коли вони підійшли до схилу, чоловік підхопив малого і поніс униз, не надто притискаючи до себе, а коли нарешті опустив його додолу, мусив віддихатися, наче після підйому на гору. Проте в душі його мов зблиснув ясний промінь: хлопчєня довіряє йому.

На березі фіорду вони вместилися на поваленій вітром ялиці і спостерігали за рухом моторних човнів; на протилежному боці біля причалу купалося кілька голосистих хлопчаків. Вони зацікавлено дивилися на пасажирський пароплавчик, який щосили чахкав через фіорд, але іншої теми для розмови, ніж цей пароплав, у них не знаходилося. Тим часом з моря потягло прохолодою, і чоловік помітив, що хлопчик при-сунувся до нього ближче.

— Нам, певно, пора вже додому, до мами, Северине.

- Я теж знаю, як тебе звати.
- Ти певний цього?
- Тебе звать так само, як і мене.
- Виходить, я теж Северин.
- То ти знав про це!
- Ходімо, Северине!

Кілька кроків вони пройшли, тримаючись за руки, далі перед ними звилася круто вгору стежина, якою вони зійшли з горба. Він узяв маляка і поніс його на руках аж до дому, до самого порога; на якусь мить затримався на відкритій веранді, бо йому не хотілось розлучатися з теплом дитинчати. Але вийшла дочка. Він спустив онука додолу.

— Я приготувала вечерю,— сказала вона.

— Ми ж недавно попоїли.

— А це вечеря екстра-класу. Мені страшенно захотілося чогось незвичайного.

— Ти не турбуйся про мене. Я не перебірливий щодо їжі. У цьому домі в тебе не буде ніяких обов'язків,— мовив він.

Він трохи зачудовано дивився на дочку, дивуючись, з якої це нагоди вона так причепурилася, а Гурі аж засяяла від ледь стримуваної радості, помітивши захоплення у батькових очах. І знову в обох водночас прокинулася ніжність, наче струм пройшов від грудей до рук. Але тут-таки згасла, коли він сказав:

— Чи ти моя дочка, не знаю.

Вона засміялася з його слів, хоч і не дуже весело. Він увійшов слідом за нею. Кухонний стіл був щедро заставлений, прикрашений букетом пізніх літніх квітів. Хлопчик сів вечеряти разом з ними.

Тільки коли вони закінчили трапезу і батько підвівся, щоб іти до себе, бо розмова не клеїлася, Гурі заговорила, продовжуючи балачку, почату на порозі.

— Ти думаєш, що я схожа на матір?

— Хіба я це казав?

— Я, звичайно, більше скидаюся на неї. Я вже постаріла. Беріт каже, що я схожа на маму, коли радію. Коли мені добре на душі.

— Хто така Беріт?

— О, ти її не знаєш. Це моя подруга, про яку я тобі розповідала. Вона приїде сюди на тиждень, а може, й надовше.

— Що ж, я не проти.

Він подякував за вечерю, сказав хлопчикові на добраніч і втомлено побрів зарослим травою подвір'ям до однокімнатної хатини з помальованими в червоний колір стінами та білими одвірками й віконними рамами, що була колись житлом для селян-наймитів, які обробляли на хуторі землю.

Він сидів на порозі будиночка,— це ставало в нього звичкою,— аж поки змерз і ледве міг розрізнити в смерку обриси криниці та піднятого журавля, що самотньо бовванів над подвір'ям на тлі вечірнього неба.

Від першої ж хвилини я прагнув зблизитися з хлопчиком. Ми проводили разом багато годин, і це заповнювало весь мій вільний час. Останніми роками мені бракувало діяльності. Часом я вже подумував знову взятися до свого діла, з якого колись жив. Але ж у фірмі я був не чим іншим, як агентом середнього або й нижче від середнього рівня, і відтоді минуло кілька років.

Хлопчик ставився до мене з великою довірливістю, проте, як тільки мене починало дужче вабити до нього, відстань між нами зростала. Так наче я хотів близькості і водночас опирався їй.

Картини з далеких часів, які мали б приходити до мене крізь дратяну сітку, більше не з'являлися. Мені так хотілося знову побачити ті видива. Вони допомогли б мені.

Кілька разів ми вирушали в автомобільну поїздку — малий Северин і я. Ми розшукали власника покинутої біля нашого берега плоско-

донки і тепер позичали у нього човна. Натомість той дістав право користуватися нашим причалом, коли йому заманеться побувати на моєму боці. Я став пильно стежити за своєю територією, і за́йди, вгледівши мене, забиралися чимдалі. Я був власником лугів, а сіно того року видалося досить добрим, треба було тільки знайти покупця,— тому нікому не дозволялося бродити лугами. Щодня ми поверталися з малюком додому, несучи оберемки польових квітів,— старі левади буяють у цвітінні до пізньої осені.

Часом ми виїжджали на човні у фіорд. Хлопчиків було дозволено сидіти поруч мене, тримаючись рукою за снасть. Риби ми наловлювали не багато — вона майже зовсім зникла, як і все інше,— проте зрідка траплялось, що на гачок попадалася тріска́, і тоді це була малюкова здобич.

Гурі подобалося моє захоплення хлопчиком. У перші дні вона майже цілковито полишала нас на самих себе; може, їй хотілося побути на самоті, а може, вона давала нагоду мені: ми не бачили її цілий день, від сніданку до вечері. Що ж до готування їжі, то я твердо дотримувався своїх принципів: уникати спільних домашніх діл; мені не хотілося, щоб це входило в звичку. Вона бажала бути вільною, тож хай має волю.

Та чом би й мені не звільнитися бодай раз від товариства малого?

Одного ранку я постановив собі від нього втекти. На світанку я вже був на ногах, помився надворі за хатиною, а тоді поїхав з хутора, навіть не попоївши. Я вирішив: вона помітить, що машини немає, і здогадається, куди я подівся.

Перш ніж заглянути до відчиненого кафе і ненадовго зануритися в гомін юрби, я проїхався селищем. Там знайшлося багато справ, про кожну з яких я міг би сказати: саме заради неї я вирвався з дому. Сміх, та й годі!

Я був певен: вона не дуже хвилюватиметься моєю відсутністю, та все ж почував себе винним, хоча й не знав, перед ким більше — перед малим, чи перед нею; не так просто було мені сприймати її як свою дочку. Вона була стороння жінка, яка стала мені близькою, а по своїй натурі я трохи побоювався жінок і одночасно жадав їх. Я прожив кілька щасливих років з її матір'ю, а потім мені забракло терпцю. Може, тому, що звук кувати свою долю сам, а може, тому, що не всюди ота ковальська наука мені добре прислужилася.

Повертаючись додому, я віз хлопчиків деякі подарунки, серед них — іграшковий автомобіль останньої моделі.

Малюк не дуже зрадив машині. А дочка зустріла мене геть виведена з рівноваги, майже в істеричі. Щось сталося.

— Ти міг би потурбуватися, щоб замкнути криницю,— сказала вона.

Хлопчик грався на подвір'ї, полишений сам на себе, і відчинив криничну ляду. Дочка запевняла, що наспіла в останню мить: малий повис над отвором, щоб спустити на воду кілька трісок-корабликів, а рівень води був такий, що ще трохи — і він упав би в криницю.

Я спробував її заспокоїти.

— Ти, певно, так перелякала малого, що він тепер обминатиме криницю десятою дорогою,— сказав я.

— Я тут не залишуся! — вигукнула вона.

Серце моє тривожно затріпотіло: я хочу, щоб вони zostалися, хочу мати їх тут обох.

— Я повішу замок на ляду,— мовив я.

— Але ж там усе прогнило,— сказала вона,— і вода теж прогнила!

Вона не повинна була так казати. Це змусило мене відповісти:

— У такому разі не так уже й важко обходити криницю.

Більше розмов на цю тему не було, але того ж таки вечора я прискіпливо оглянув цямрину, обійшовши її з усіх боків. Дочка мала ра-

цію: ляда так струхлявіла, що не варто витрачати на неї нові цвяхи чи скоби. Та й увесь зруб протрух, де більше, де менше, а подекуди я міг би проткнути його пальцем. Аж дивно було, як там збереглося декілька брусів — міцних, мов кістка, мов ядро сосна.

Треба про це подумати. Я пошкодував, що так нестримно розмовляв з Гурі, і пішов до неї сказати на добраніч.

— Ця криниця така незвичайна,— мовив я. Цими словами я не хотів сказати нічого іншого.

Вона зрозуміла мене відразу.

— Вона по-своєму гарна і надає садибі старовинного вигляду,— сказала Гурі.

Мені аж сльози підступили до очей, я ладен був обняти її за ці слова.

— Якщо я розберу старий зруб і поставлю новий, це вже буде не та сама криниця. Я міг би полатати її,— сказав я.

Тоді вона подала ідею.

— Якби тобі вдалося знайти старі матеріали, декілька справді старих брусів, таких, як ці, або й ще старіших, ти зміг би підремонтувати ними зруб.

Мені пригадалася розвалена огорожа на краю одного з моїх лугів, старі бруси можна взяти і з дворової прибудови, що не служила вже ні клунюю, ні хлівом, ані конюшнею,— я використовував її тільки замість гаража.

Я пообіцяв, що ми зразу ж візьмемося до діла, разом з малюком, удвох подамося на пошуки потрібного будівельного матеріалу. Принагідно хлопчик навчився б розуміти, що може означати для людини така стара криниця.

Я провів вечір з Гурі і сказав їй, що розпочну ремонт, як тільки знайду тямущого чоловіка, який би розумівся на старих колодязях та джерелах, бо я надумав собі почистити криницю, щоб вона знову стала придатною для вжитку.

— Справді чистих джерел стає все менше,— сказав я. Не раз вже мені спадало на думку, що я став ніби опікуном криниці. Вона мені довірилася.

Я сидів у сутінках на своєму порозі і згадував; у великому будинку зачинили вікна, все стихло. Ні, я вже не викликав у пам'яті давніх картин. Думки мої почали крутитися довкола іншого.

Чому жодне з них ані словом не обмовилося про свою матір і свою бабусю?

Кожної хвили я боявся, що хтось заговорить про неї. «Ти мій дідусь»,— сказав хлопчик. Він мовив це зненацька, замислено, наче саме в цю мить думав про щось зовсім інше.

Вона неначе вмерла і водночас жива. Я вже не знаю, що більше. Проте вони, ці двоє, знають. І кожного разу, коли ми буваємо вдвох, я відчуваю, що Гурі чекає мого запитання. А я не можу зважитися на нього. Мабуть, це свого роду сором. Я чув, що один з батьків часом соромиться своїх дітей, особливо коли вони виростили без нього.

Я міг би спитати малого, чи є в нього бабуся. Рано чи пізно я буду змушений це зробити.

Я все ще сидів і вдивлявся в темряву, туди, де мала бути криниця. Я довго так вдивлявся, намагаючись викликати у пам'яті образ дружини, з тих давніх добрих часів.

А натомість з'явилися зовсім інші привиддя. Та й не дивно, бо ж вона ніколи не мала ніякого відношення до криниці.

Все осяялося світлом у моєму мареві: з сінокосу повернулися перші двоє, зі спітнілими обличчями, лиснючою опаленою шкірою, обсипані пилком трав та конюшини. Жилавою рукою він опустив журавель і витяг відро, таке повне, що вода перехлюпнулася через край на босі ноги жінки, аж вона скрикнула. Вони разом припали до цебра, шокою до шоки, а був то дерев'яний цебер; втамувавши спрагу, він

жартома вхопив її за перса, що випорснули з відкритої блузки, коли вона схилилася разом з ним.

Тим часом до криниці підходило все більше людей, і тільки-но хтось відходив, як з'являлися нові, вони приходили і відходили з коромислами на юних і старечих плечах, несучи через усе подвір'я відра з надвірних будівель та з будинку.

Я так увійшов у те видиво, що відчував запахи корів і коней, кізків та молока, якими обдавало мене тепле дихання чоловіків та жінок. Я, мабуть, снів, бо раптом усі зникли — останній вів за гриву коня, — усе навколо мене стало таким реальним, що я відчув слабкий дух застояної води, проте не міг згадати жодного із щойно бачених облич, хоча знав декотрі з них.

Все-таки то було не вві сні, бо я чув скрегіт відерних дужок у ключках коромисел, ходу людей, що снували у сутінках до криниці й назад.

Це було попередження. Вони прийшли нагадати мені, що всі вони в годину своєї смерті зустрічалися біля криниці.

А одне видиво не відпускало мене і, хотів я того чи ні, стояло перед очима, наче наслання. То був чоловік, який водив по подвір'ю коня, тримаючи його за гриву. Тепер він знову з'явився з хлопчиком. Чоловік був уже старшого віку, а хлопчик ще зовсім малий, певне, його внук. Хлопчενя було зовсім голе. Чоловік раптом схопив малого за литки і рвучко опустив його головою вниз у криницю. Якусь мить він затримав дитинча під водою, а тоді так само різко витяг його назад — мокрий, тріпотливий крик під сонцем.

Я був не зовсім певен того, що колись бачив таке, бо багато читав про старий місцевий звичай «хрещення» дітей криницею, як це звалось. Так робили для того, щоб дитина боялася води і далеко обминала відкритий зруб.

Це я міг собі, звичайно, вимислити, але знаю: жодного з тих інших людей, що з'явилися перед моїми очима, я не кликав.

Дивно, як багато забутого може зненацька наринуть на людину в мить загостреної чутливості її душі. Я уже підвівся, щоб іти спати, як згадав про камінь, який колись лежав на ляді криниці, такий важкий, щоб його не могла підняти чи зрушити з місця дитина. Камінь той був ще з часів мого дитинства, я бачив, як батько чи матері знімали його, а потім знову клали на ляду.

Перше, що я зробив наступного ранку, ще задовго до півнів, коли вийшов, як завжди, наче Адам, вмиватися під краном за хатиною, — це розшукав камінь. Знайшов схожу, саме таку, як і потрібно, пласку каменюку, яка покривала всю ляду і притискала її.

Це було наче випробування. Якщо ляда не витримає, то це означає, що вирок криниці винесено. Проте вона витримала, камінь був такий широкий, що впирався в цямрину, отож стара ляда лишилася на місці й закрила доступ до води.

Мені випали такі чудові ранки, гарна погода трималася довго. І я відчував якесь умиротворення, особливо цього ранку. Я стояв у сонячному сьайві, під холодним струменем, не хотілося ніяк розлучатися з цією благодаттю. І коли я найменше сподівався її, вона прийшла, щоб поглянути на свого батька. Вона сказала, що хотіла бачити батька.

Я попереджав її про свої вранішні години. Проте вона все-таки прийшла, щоб бути при цьому. Для неї це було цілком природною речю, та й мені уже здавалася природною її присутність після першого моменту розгубленості. Ще маленькою дівчинкою вона, бувало, не помічала мене через свою короткозорість, а тепер скористалася цим.

Через якийсь час, коли я одягся і ми разом снідали, мені здалося, ніби ми завжди сиділи отак одне проти одного, батько й дочка, і між нами не було нічого недомовленого.

Колись у мене була сестра. Однієї зими її не стало. Від неї в мене не лишилося нічого, крім слідів у снігу, що вели від трамвая у вечірніх сутінках, сліди маленького черевичка і ніжки в панчосі,

У моїй дочці було щось таке, що збудило в мені цей спогад.

Я показав їй каменюку і пояснив, що про неї забули, а тепер вона стала в пригоді.

Дочка трохи заспокоїлася, проте сказала:

— Аби тільки малому не спало на думку видряпатися нагору. Ляда не витримає подвійної ваги.

— А криниця не місце для забав,— відказав я.

Такі слова не зривалися раніше, і ось тепер мені стало знову не по собі: зрештою, вони ж мої гості, Гурі і малий.

І все ж таки мене дедалі більше турбували проблеми, пов'язані з криницею. Передусім треба буде самому підремонтувати зруб. Як її почистити, я не мав ніякісінького уявлення. Колись вона мала здорове джерело.

Якось Гурі прокинулася рано на світанку, вийшла трохи пройтися і застала батька зненацька.

— Я надумав собі влаштувати за хатою місце для купання,— сказав він.— І виходжу сюди в чому на світ появилася, і в дощ, і в погоду. Я звик дуже рано вставати.

Позад його хатини, під повіткою, зробленою ще за давніх часів для дровітні, було поставлено кран. Там же він причепив тріснуте дзеркальце і мильницю. Він поливав себе просто із гумового шланга, що був підведений до крана.

Вона знала про це.

Наступного ранку, тієї досвітньої години, що належав йому, вона встала й пішла на звук привітного плюскоту води — їй теж схотілося взяти собі за звичку рано прокидатися, бо ж таке на диво гарне вдалося літо. Нею керувала не цікавість, а щось інше — прагнення до спільності. Вони ж так мало знали одне про одного, майже нічого, двоє істот однієї плоті й крові.

Вона йшла, не криючись, батько мав би почути її кроки, якби не плюскіт води. Сонце світило просто на нього, а він випростався під струменями, спрямованими на тіло з-під обох долонь.

Вона спинилася на відкритому місці, так що він мав би помітити її крізь серпанок бризок. Але він був оточений райдугами і не бачив нічого іншого, крім їх мерехтіння та невпинного вихору-крапель, що спадали на траву, чіплялися за бадилінки та листя, скочувалися і знову чіплялися.

Вона спостерігала за ним, огорнена спокоєм, що найшов на неї ще з самісінького ранку, та прохолодою співучої води.

Батьків торс, тепер, коли він був голий, став наче більшим, але тіло було зовсім без складок жиру, і таким молодим здавалося воно від тих крапель та відбитого водою світла, а коли він випростався, живіт втягнувся, наче в юнака. Роздягнений він виглядав коротконогішим, ніж коли був у одязі. Литки і стегна стали в'ялими, як це буває в літньому віці, зате в руках і плечах відчувалася сила, гнучкість, округлість. Вона зауважила, яким чорнявим ще було його волосся; вода стікала темними смугами по грудях і животу, шапкою спадала з голови. Гурі не лише віддавала йому належне, але й, дивлячись, як ця жива плоть, що була її батьком, радіє сонцю, воді, повітрю, світлу, милувалася ним, як милуються довершеним витвором скульптора.

Він намилився і сполоснув обличчя — мильна піна спливала на траву під його ногами, надимаючись кольоровими бульбашками, доки їх не розбивали струмені води, а натомість одразу ж з'являлися нові, мінячись усіма барвами спектра.

Ця її вранішня витівка скидалася на пустощі з тих часів, коли вона сама ще була дитиною. Вона підійшла до нього так близько, що краплі води бризнули їй в обличчя, і сказала:

— Скажеш мені, коли треба буде закрити воду.

Він завмер так, як стояв, схожий на статую у фонтані бризок, в

одну мить вилиту із бронзи. І це також вона занотувала подумки, оцінюючи батька; він, певне, увібрав у себе все сонце нинішнього літа, щоб стати таким бронзово-смаглим. Проте тіло нижче пояса та ноги здавалися виліпленими з гіпсу.

Жінка всміхнулася — смішною була вся серйозність ситуації. Вона не наполохала його, лише приголомшила своєю появою, і він ніяк не міг вийти з того стану зачудування.

— Ти прийшла сюди?

— А це так дивно?

— Ні... мабуть, що ні.

— Закрити вже воду?

Кран був за кілька метрів від того місця, де він стояв із шлангом у руках. Вона пройшла між ним і стіною.

— Так, на сьогодні, мабуть, досить.

Він аж здригнувся, і шкіра його взялася пухирцями, коли із шланга перестала бити вода, і він кволо впав йому в руки, а металевий накопичник зблиснув, наче дуло пістолета.

А вона вже стояла поруч, тримаючи в руках рушник, який зняла зі стосу дров, нагрітий сонцем, пропахлий запахом березової кори. Вона заходилася витирати батькові спину, руки, стегна, литки — турботливо, спокійно, впевнено.

— Дякую, тепер я впораюся сам.

Він слухняно стояв перед нею, але від кожного її дотику шорстким волохатим рушником його тілом проходило тремтіння. Вони не обмовилися ні словом, поки він не кінчив витиратися. Їм було якось радісно обом, і жоден не зважувався порушити той стан.

Потім, коли вони разом вийшли з-за будинку — він обмотаний рушником — і подалися кожен до своїх дверей, вона сказала:

— Я не часто заважатиму тобі ранками. Можеш спокійно митися, тату.

— Ти мені не заважаєш, Гурі.

Батько мовив це з новим відтінком у голосі, і він ще довго лунав їй у вухах; мабуть, таким самим голосом вона будила малого. Нахилившись над хлопчиком, Гурі сказала сама до себе:

— Він був ні веселий, ні сумний. Раніше цей голос майже не було кому слухати.

З батьком вона домовилася, що він на один день залишиться з хлопчиком. Їй треба було залагодити деякі справи, поїхати до міста, щоб купити білизну і всякі потрібні їй дрібнички, а назад вона, може, повернеться з подругою. Батько позичив їй автомобіль, вона вміла керувати машиною.

Спочатку він збирався розповісти малому про криницю. Якийсь час мовчки сидів на порозі своєї хатини, тримаючи його на колінах.

— Це справжня стара криниця, їй, напевно, уже всі сто років.

— І тому вона так смердить? — спитав малюк.

— Та ні, вона смердить не від того. Хтось її засмітив, від цього їй запах. Мене довго не було, і ніхто не доглядав за нею.

— Вона захворіла, так?

— Так, трошки.

— Це щось таке, ніби болить живіт?

— Схоже на те.

— І в мене болів живіт. Тоді також смерділо. Але я знову одужав. І криниця одужає!

— Коли ми трохи підремонтуюмо зруб, то допоможемо їй.

— Але ж у нас є добра вода у крані.

— Кран — то інша річ. У такій криниці, якщо вона здорова, особлива вода.

— Але ж не тече.

— Чому ж, тече. Вода б'є із землі. Із самого дна б'є вгору. Там така чиста вода, якої більш ніде немає. Колись у криниці жила щука.

— Що таке щука?

— Велика риба. Вона жила в криниці, доки постаріла.

— Стала така стара, як ти?

— Мабуть, ще старіша. В усякому разі як для щуки.

— І ніхто її не зловив?

— То була священна щука.

— А що таке «священний»?

— Це те, чого не можна займати, воно повинно лишатися таким, як є.

— То й криниця священна?

— Атож, любий хлопче, криниця також священна.

Чоловікові здалося, що він діткнувся того, чого хотів, хлопчикової фантазії.

Дитина ожила.

— Щука померла?

— Я не знаю, що з нею сталося. Зникла та й годі. Якби вона й далі жила тут, то й вода текла б чиста.

— Ми зловимо для криниці нову щуку, дідусю?

— А й справді. Що ж, коли-небудь спробуємо.

— І вона буде священною.

— Так, хлопче.

Чоловік і малий замовкли на якийсь час, поринувши кожен у свої думки. Чоловікові згадалося маленьке озерце, де водилися щуки. Хлопчаки прокрадалися понад берегом, порослим очеретом, і закидали силце на щуку — хворостину з дротяною петлею на кінці, — коли щука завмирала біля самої поверхні, вигріваючись на сонечку. Тепер озерце засипане камінням та землею, а на тому місці розгорнулося будівництво.

Хлопчикові уявлялася велика рибина, яка кружляла в криниці з такою прозорою водою, що було видно, як на дні б'є джерело. То була священна щука у священній криниці.

Коли сонце досягло полуденної точки, чоловік і малий були в розпалі роботи. Спустившись в улоговинку, де протікав струмок, вони вибрели з високої лугової трави, що сипала пилком, в пошуках старої розвалені загорожі, яка мала бути десь тут неподалік, відмежовуючи леваду від лісу.

— Дивно, — мовив чоловік. А по добрій хвилі, відкинувши ногою рештки зотлілих гілляк, озвався: — Та ні, нічого дивного тут немає.

Потім вони забрели у глиб лісу і знайшли там покриті мохом стовпці та штахетини паркана. Обое тягли їх руками, впиралися ногами, щоб видобути їх з моху. Штахетини були старі, зроблені з розколених навіпл сокирою кілків, але їхній плаский бік виявився таким розтрісканим, що не було куди й цвяха забити.

— Усі вони хворі, — сказав малий.

— Твоя правда.

— Але вони не мають поганого запаху.

Хлопчик і чоловік, тримаючи в руках сірий, кольору осинового гнізда, брус, разом принюхалися. Пахло мохом, вересом і грибок — мішанина запахів, що їх чоловік намагався відрізнити один від одного і пояснити малому. Та це було надто важко.

— Пахне землею, — сказав він коротко.

— А земля священна?

— Звичайно.

— Її не можна чіпати, так?

Чоловік не міг дати на це розумної відповіді і почав дратуватися, не знаходячи потрібних слів.

— Ти надто багато питаєш, — відказав він.

У обох зіпсувався настрій, додому вони поверталися вздовж дро-

тяної загорожі. Старший старанно обходив купи сміття та автомобільні уламки, що валялися між сіткою та дорогою, не хотів, щоб малий зацікавився ними. Але, йдучи по цей бік загорожі, він приглядався до того, що було з того боку, далі чи ближче: автомобілі, діти, що гралися в піску, екскаватор, який усе хилив і хилив свою довгу шию до купи вибраної землі; вантажні машини приїжджали порожні, а від'їжджали повні.

— Вони чіпають землю,— сказав хлопчик і злякався, що, може, вчинив недобре; в його очах з'явилася розгубленість.

— Її відвезуть в інше місце, щоб і там щось росло.

Голос чоловіка прозвучав м'яко. Він стояв, погладжуючи рукою щойно знайдену деревину, таку собі гудзувату колодку потрібної довжини. На темній гладкій корі, поточеній короїдами, відбилися тонкі прожилки, сліди довгого лежання в ґрунті.

— А хіба тут у цій землі нічого не може рости? — спитав хлопчик, подумавши.

— Може, звичайно, але її повезуть туди, де бракує доброго ґрунту. А колись, згодом, привезуть сюди з інших місць, де її вдосталь.

Хлопчик наче зрозумів той взаємозв'язок.

— Коли я виросту, в мене теж буде така землерийна машина.

Чоловікові не сподобалося його бажання.

— Тобі нічого не треба буде викопувати. По цей бік загорожі.

Хлопчик знову трохи розгубився.

— Я копатиму лише на тому боці.

— Ну гляньте ви на нього! Але ж усе тут колись стане твоїм.

— Все-все?

— Усе, що відмежоване сіткою. Звідси й далі вздовж моря, усе перейде тобі в спадок.

— Що таке спадок? Він священний?

— Священний.

Тепер вони добре ладнали між собою. Кожен ніс свій кінець деревини, хоч їм було й незручно продиратися так крізь хащі. Хлопчик нізачо не хотів відпускати свій край і міцно тримався за нього обома руками.

На дорозі вони пішли швидше. Коли деревину примірили, вона якраз підійшла для того, щоб замінити протрухлий брус у стіні зрубу, в його найвищому місці. Зруб був збудований з невеликим нахилом до головної будівлі. Вища задня стінка мала не більше метра. Найважчим завданням лишалося знайти дошки для криничної ляди. Щонайменше три з них треба було замінити.

Чоловік розказував хлопчикові, що потрібно зробити, і малий розумно йому відповідав. Навіть коли він уголос розмовляв сам із собою, хлопчик вторував йому.

— Я ніколи не мав хисту до столярної справи.

— Але ж ти маєш пилку,— відповів малий.

— Так, і пилку, і сокиру, і молоток, і цвяхи.

— Я б також хотів усе мати.

— З часом буде і в тебе.

— І це теж спадок?

— Якщо тебе цікавитимуть такі речі, то успадкуєш усе разом.

— І тоді я буду святим.

— Ну, як не святим, то напевне метким.

У стайні не бракувало матеріалу. Перегородка між двома стійлами була досить стара і добре збереглася. Тут і досі пахло кіньми.

— Може, в нас іще буде кінь,— мовив малий.

І чоловік теж зазиравав наперед, думав про майбутнє.

— Поки що, я гадаю, ми залишимо тут усе так, як є.

— Якщо ми заведемо двох коней, вони спатимуть в одному ліжку,— сказав хлопчик і уявив собі стійла без перегородки.

— Твоя правда... Шкода починати саме звідси.

Він провів чутливою долонею по яслах та перегородці, завмер на хвилю, дивлячись на свою руку, що більше звикла до паперів та пера, ніж до робочих інструментів.

— Звідки тут узялися коні? — спитав хлопчик.

— Їх тримав мій батько.

— А в тебе не було свого коня?

— Не пригадую. Хоч можна вважати, що ті двоє, які належали батькові, були й моїми. Та відтоді минуло так багато років.

— Вони були священні?

— Коні? Ні, не думаю. Звичайні коні-роботяги. Та коли ти вже заговорив про це...

— Якби ми купили нових коней, вони стали б священними.

— Спробуємо щось роздобути. Хоча б одного.

Вони увійшли до хліва. Він був більш занедбаний, ніж стайня. Не довго роздумуючи, чоловік відірвав зі стійла кілька дощок, потемнілих від часу та випарів гноївки. З ясел звисали поїдені іржею ланцюги. Хлопчик сіпнув їх, і вони хрипко забряжчали. Чоловіка роздратував той звук, і він попросив малого облишити їх. Він помітив, як у хлопчикових очах майнув переляк.

Та річ була не лише в цьому: коли заgrimіли ланцюги, у порожньому хліві стало незатишно. У відчинене віконце, через яке викидають гній, вони бачили просто внизу старе гноїще. Смужка сонячного світла пробивалася туди крізь щілину у сірій кам'яній стіні і освітлювала засохлі коров'ячі кізьяки, що майже змішалися з ґрунтом. Чоловік не зміг знайти затулки од віконця й звелів хлопчикові триматися осторонь.

Густий запах хліва завис, наче курява, коли він вдихнув його ніздрями. Вийшовши разом з малим надвір, з дошками на плечі, чоловік зітхнув з полегкістю. Потім мовив сам до себе:

— Тут матеріалу більш ніж досить. Вистачить на все.

— Хіба в нас не буде корів? — спитав хлопчик.

Чоловік не відповів, а продовжив свій монолог:

— Ці дошки, здається, такі ж давні, як і ті, що над криницею. Ядрова сосна. Ще навіть смолиста на дотик.

Хлопчик мовчав, лише прислухався й намагався іти в ногу з дідом, такою ж сягнистою ходою. Чоловік ніс у одній руці сокиру і пилку, а другою підтримував на плечі дошки.

— Іншим разом принесемо більше. Може, навіть і завтра, — сказав він. Склавши свою ношу позаду зрубу, біля вищої стінки, він приміряв кожну дошку, одну по одній, до криниці. — Зруб стане як новий і водночас усе залишиться по-старому.

Хлопчик також притулив дошку.

— Хоч вони трохи й пахнуть хлівом, та дощ і вітер скоро вивітрять той запах, — мовив чоловік.

Малий приюхався до своєї дошки і кивнув. А чоловік провадив:

— Мине небагато часу, і вони знову обростуть грибок та мохом. Грибок з'явиться ізсередини, а мох наросте зверху. На мій вік їх вистачить, та й тобі ще довго служитимуть.

Чоловік ретельніше оглянув бруси зрубу і принесені з хліва дошки, провів пучками по прожилках дерева, короткозоро нахилившись до заглибинок від сучків та рубців, де раніше трималася кора. Потім сказав:

— Внизу, біля самого моря, завжди росло багато сосон. Не уявляю собі кращого матеріалу для криниці, як сосна. Соснина міцнішає з віком і стає смолистішою.

Він поскладав дошки з хліва стосом, упритул до задньої стінки криниці, підклавши під них кілька каменів, а тоді мовив до хлоп'яти, дивлячись йому в очі:

— Самому тобі не можна сюди ходити. Сюди можеш прийти лише разом з дідусем.

— Бо тут священне місце, — сказав малий.

Лише згодом, коли вже минуло чимало часу, я раптом відкрив для себе, що хлопчик дуже схожий на мою три- чи чотирирічну сестричку, яку я втратив однієї зими. Я не міг пригадати її обличчя, а ті кілька старих фотографій, на яких постиралися майже всі риси, десь зникли.

Схожість з нею відчував я підсвідомо і в Гурі, проте лише хлопчик викликав у моїй уяві її чіткий образ. Це відкриття збудило в мені ще більшу відповідальність за малого — воно було доказом того, що хлопчик рідний мені, що від матері він узяв більше родинних рис, ніж від батька, людини, якої я майже не знав.

А з усвідомленням того, що малюк від моєї плоті і крові, прийшов неспокій — я зовсім не збирався нести відповідальність за когось.

Зрештою, на що ж я розраховував? Лишитися самотником на своєму обгородженому клапті землі, приїздити і виїздити коли забagnetься, уникати зв'язків з усім тим, що відбувається поза моєю садибою?

Я прагнув зберегти те, що можна було зберегти.

Я довго відкладав своє знайомство зі світом по той бік огорожі. Змушений був його відкладати. Завершивши перші приготування, я відклав і подальший ремонт криниці. Кам'яна брила на ляді ще якийсь час протримається. Я побоювався тільки, щоб малюкові знову не сплигло щось на думку. Але на той час уже приїхала з подругою Гурі.

Здавалося, прибуло ціле товариство. Хоч Гурі й не належала до тих людей, яких звуть компанійськими. Вона звикла жити, нікому не нав'язуючись. Але через те, що в усіх вікнах надвечір світилося, можна було подумати, ніби дім повен гостей.

Гурі аж сяяла від радості зустрічі, тільки й чути було її сміх. Подруга належала до того типу людей, які запалюють інших, — вона була типова палійка, хоч ніщо, крім волосся, не виказувало в ній вогнепоклонницю. У паспорті, в переліку прикмет, сказано, що вона рудо-волоса, але колір той не піддавався визначенню: її волосся було темно-червоним і невпинно мінилося залежно від світла й тіні. Живішим за полум'я було волосся Беріт.

Гурі в пориві радості вбігла до моєї хатини, де сиділи ми з малим, і без усяких передмов проспівала:

— Ось вам Беріт!

Це було пізно ввечері, пізніше, ніж ми сподівалися. І коли обидві переступили поріг, виринувши з темряви на світло, були вони такі схожі обличчям одна на одну, що я наче побачив подвійний портрет: попереду — оригінал, а за ним — копію. Та це тривало лише мить; тільки-но та, друга, стала на порозі, в мене раптом зблиснула думка: якби тобі випало бути з нею, гаряче б довелось. У її волоссі був вогонь. Гурі виглядала проти неї зовсім безбарвною, надто білявою, я зразу помітив це.

Ще раніше я довідався, що Беріт — близька подруга Гурі, з кола її подружніх знайомств, із середовища, про яке я, вважаю, нічого не знав. Одружена, неодружена, розлучена чи щось там інше — мене це не обходило. Я тільки прикинув її вік, десь між сорока й п'ятдесятьма, найімовірніше — недалеко за сорок. Вона була досить гарно збудована, зі смаком одягалася, а коли я знову лишився сам у кімнаті, то зміг підсумувати, що найяскравішою рисою у неї було її волосся.

Гурі запросила мене на вечерю. Я послався на свої справи. Надвірні замжичили. Це було до речі з багатьох причин. Суха погода трималася так довго, що, певно, не тільки земля потребувала вологи. Ще вдень я зайшов до кімнати в головному будинку й постукав кісточкою пальця по барометру: він пообіцяв перемену погоди, отож наступного дня не передбачалося можливості для столярних робіт біля криниці. І малюка тепер зможуть доглянути жінки. А я вирішив скористатися з дощу по своєму — оглянути місцевість поза огорожею.

Отже, приїзд гостей цього вечора був мені саме враз, я хотів вирушити на прогулянку потемки і ось у таку мжичку — адже дощ лише

починався. Мені здавалося, що я давно вже мріяв про цю прогулянку самотою.

Я хотів лишатися непоміченим, та це й не буде важко. Навіть там, де місцевість густо заселена, не траплятиметься подорожніх, хіба що в автомобілях,— хто ж бо ходитиме пішки за такої погоди. Я загорнувся в дощовик, натяг гумові чоботи й поклав у кишеню маленького ліхтарика.

Приємно гуляти під дощем, з яким зливаєшся в одне, під дощем, що поволі розчиняє в землі і в рослинах речовини, немов залоза, яка відкривається після довгого перебування в нерухомому стані. І почуваш себе однією з незчисленних часток природи, що також бере участь у її діяльності,— все тебе в ній хвилює, до всього ти якимось незрозумілим чином стаєш причетний.

Я не багато знаю про інших людей, зате цілком досить знаю про себе і можу сказати, що з багатьох процесів, які відбуваються в нас, ми можемо зафіксувати лиш декотрі.

У мене дедалі поліпшувався настрій, поки я простував своєю дорогою до воріт, і тоді, коли я вийшов через маленьку хвіртку і зачинив її за собою, мене вперше осяйнуло, що радість у мені запалила та чужа жінка. І в чоловіків, і в жінок є своє випромінювання, ми постійно торкаємося незримо одні одних. Напевно, почуття у жінки здебільшого пробуджуються чоловіками, а чоловіки свої почуття беруть від жінок.

Уже давно минули часи, коли у мене були такі переживання,— довгий час я тільки й зайнятий був тим, що охолоджував свої страсті. І лише деколи, як надто мучили мене голод і спрага, припадав до тієї благодатної чаші. По-пуританськи, поспіхом. Не так багато жінок здатні втамувати голод, навіть ті, що вміють принести задоволення, а таких ставало дедалі менше. Я зберіг свої потреби, а почуття і є такою потребою, вартою того, щоб приберегти її до слушної нагоди.

Опинившись за ворітьми, я зразу відчув під ногами асфальт, а попереду засяяло світло вуличних ліхтарів, вікон, автомобільних фар — тепер я міг розглянутися довкола, звільнившись від внутрішнього хвилювання.

За будинками, за трьома фасадами, що приховували сотні кролячих нірок, лежав незвіданий для мене світ. Вони й плодилися, як кролики: що божий день по моему лісу розносився галас дітлашні.

В першу чергу викликали моє зацікавлення вервечки стандартних будиночків між блоками та огорожею. Зразу за будинками і далі розкинулося ціле селище, сучасне й досить велике, заселене протягом останніх чотирьох-п'яти років. Я не знав, скільки мешкало тут людей, хоч і бачив раніше план місцевості, де було позначено кожний будинок, кожну стежину.

І ось тепер я самотньо брів під благодатним дощем поміж тими оселями, незнаний їм господар. За всіма документами я був власник цієї землі, а люди, що жили на ній, були мої орендарі. А колись наша земля не давала великих прибутків, бо сотні молів були зайняті чагарником та мочарами.

Атож, ось я тут, одальсман¹, а орендарі цього навіть не підозрюють.

Прогулянка, яку я так довго відкладав через свою нерішучість, справила на мене незвичайне враження. Поступово, в міру того як я заходив у глиб селища, все навколо мене ставало незнайомим, дедалі чужішим. Я не міг би сказати, сподобалося мені те, що я бачив, чи ні,— мені було байдуже.

Та все ж, на мою превелику полегкість, ніщо за цю прогулянку не викликало в мені досади. Ці люди були справді старанні трудівники.

¹ Одальсман — власник одаля, феодальної садиби у скандинавських країнах

Ніхто не міг тут гуляти без діла, щоб цього не помітив інший, як не міг лишитися непоміченим і той, хто працював на совість.

Цікаво, що вони мали зі своїх ділянок у шістсот-вісімсот квадратних метрів, де кожне дерево, кожен куш, кожний жмут трави, кожний камінь чи пригорща землі були вкрадені в мене ще до того, як вони взялися споруджувати тут свої житла? У моєму контракті з підрядниками про цей вид прибутків нічого не було записано, і я не одержував з них ні гроша.

І дерева, чудові молоді дерева, кущі, клумби і грядки, сади в буйному цвітінні — у кожного все було дбайливо, від душі виплекане. Стояло буйноцвіття розпалу літа, і жодна стеблинка, жоден листочок не належав тут мені.

Я обходив усі завулки, читав назви вулиць, присвічуючи ліхтариком, а часом і прізвища власників на поштових скриньках, але на жодному з прізвищ не спинився. У кожному будинку мерехтіло голубувате світло телевізорів.

Вибравшись із лабіринту вуличок, я відчув себе задоволеним і, зрештою, примиреним з цим прогресом, спинити який бажав би хіба що дурень. Я побачив те, на що ніяк не зважувався поглянути сам, наче в ньому було щось непристойне. Так, тепер я був певен того, що зможу прийти сюди знову при світлі дня, коли майже всі мешканці цих будиночків поратимуться у своїх садках. Я міг би, якби мені спало на думку, спинитися тут чи там, назвати себе й сказати, хто я такий, а тоді похвалити їх за те, що вони спромоглися так багато зробити на майже порожньому місці. Я почував вдячність до цих людей, бо жоден з них не мав причин заздрити мені на мій незайманий закуток.

Була вже північ, коли я знову дістався до площі перед блоками будинків. Світилося лише декілька вікон, повітря тут раптом стало вогкішим, з моря віяло важким духом, я почував себе нещасним і мокрим. Усе тут виглядало зовсім інакше, ніж серед маленьких будиночків селища. Виною цьому був настрій, три бетонні гори позад мене, безлюдний майданчик з автомобілями та мотоциклами, дитячі візочки, що дримали, полишені у безладді, порожні стандартні будинки, навколо — купи абияк скиданих відходів будівельних матеріалів, холодний блиск дощових крапель у вічках дротяної сітки. Несподівано я відчув пригнічення — таке зі мною траплялось і раніше, наче напад хвороби, — не поясненне бажання розплакатися.

Як більшість чоловіків, я плачу рідко, проте в мене може досить різко мінятися настрої. Відколи я звільнився від усяких трудових обов'язків, мені було дедалі тяжче зносити ці зміни — я ж бо став неробою.

Прогулянка, здається, не принесла мені великої користі. Я пішов уздовж огорожі, перетнув відкриту площу, поминув довгий ряд гаражів, за яким простягалось нерівне поле, де виляса вузька стежка.

Колись тут розлягався луг, і там, де я йшов, саме була його середина. Клапоть землі біля моря, край моїх володінь, було віддано під дитячий майданчик. На березі можна було б спорудити пристань для човнів, але робити це, як видно, не збиралися. Земля тут була спустошена — глиняний ґрунт, всіяний гравієм. Робітничі бараки, зсунуті до купи, стояли зачинені, вікна їх були закриті віконницями. Тепер у них ніхто не жив.

Я ніяк не міг зорієнтуватися, в якому напрямку моя садиба. Ділянка лугу за огорожею лежала осторонь від моєї дороги.

Між сіткою та бараками було темно, і мені доводилося пробиратись майже навпомацки, раз у раз присвічуючи ліхтариком. Поміж пагорбами височіли купи будівельного брухту, і стежка петляла серед них. То була зовсім нова стежина, протоптана вже після того, як звідси вивезли родючий ґрунт, і вона мене зацікавила.

Зразу ж за останнім бараком я натрапив на діру в загорожі. Власне кажучи, то не була діра — просто сітку акуратно відрізали вздовж одного із стовпів і відгорнули вбік. Стежка вела до моїх володінь.

Я пасторожився, мені здалося, наче звідкись долинули голоси. Я вимкнув ліхтарик і завмер під рясним дощем, звикаючи до темряви. Незабаром очі мої знову могли розрізнити стежку в луговій траві. Я обережно рушив нею далі, криючись від тих, чії голоси чув.

Край лугу, майже невидима в чагарнику, що з роками встиг сягнути аж сюди, стояла клуня. Колись нею користувалися під час косовиці, та я зовсім забув про її існування. І ось тепер її стіни та дах височіли переді мною, а коли небо на хвилику прояснилося, побачив, що вона ще в цілком доброму стані. Підійшовши ближче, я розгледів маленькі отвори-віконця у рубленій стіні та чорний отвір входу — дверей не було.

Я рішуче ступив уперед і спрямував промінь ліхтарика всередину. На парочку це подіяло, наче постріл: вони миттю відсахнулися одне від одного. Я враз вимкнув світло, більше від ніяковості, аніж спересердя. Тоді ступив крок убік і крикнув:

— Забирайтеся геть! Тут вам не готель.

Вони не зронили ні звуку, вислизнули з клуні, довгоногий чоловік попереду, — він наче відособився від жінки. Вона — слідом за ним, хоча й не так покійно, весь час оглядаючись на мене, проте йшла. Сітка за чоловіком забряжчала. Жінка, певно, спинилася біля отвору і тоді вигукнула:

— Бісів підглядач!

Я не розгледів їхніх облич, не хотів знову бачити голі білі тіла обох, які з'явилися переді мною на одну мить. Мене вони не могли б упізнати. Напевне, саме ця пара гостювала у моєму головному будинку в той час, коли їм ніхто не забороняв виробляти там усе, що заманеться.

Я зайшов до клуні й став у тремтливому колі світла. Перше, що впало мені у вічі, було ложе на земляній долівці, свого роду ліжко під самою стіною, вимощене паперовими мішками від цементу. Проте всередині було напрочуд чисто й дуже незвично обставлено цілком несподіваними речами: невеличкі скриньки, обклеєні кольоровим папером, поличка з квітами у бляшанках та пляшках, ящики, що правили за стіл та стільці, на столі — підставка з чашками, в іграшковому плетеному крісельці сиділа велика лялька з золотим волоссям та стандартною усмішкою. Чим далі я обводив ліхтариком довкола, тим більше з'являлось у кружалі світла ляльок, що гарно сиділи рядочком під протилежною до ложа стіною, голі й одягнені, золотоволосі, чорняві й біляві, а ще там були крихітні домашні дрібнички, які я боявся розтолочити.

Стара клуня, як видно, жила вдень одним життям, а вночі іншим.

Розгублений я вийшов надвір, не знаючи на кого вилити свій гнів. Якби хоч дівчина притримала язика, мені було б легше. Бісів підглядач, сказала вона. То просто були молоді нахаби, я відчув це з її голосу.

Припустив дощ, і поки що я мусив змиритися. Садиба була десь недалеко від клуні, але як до неї пройти навпростець, я не знав, до того ж геть промок, отож був далеко не в найкращому настрої. На щастя, я скоро віднайшов стежку і зрозумів, що відколи в огорожі з'явився лаз, було кому її втоптати.

Головний будинок сяяв світлом в усіх вікнах, там грала музика, отже, дами розважалися, незважаючи на пізню годину.

Не встиг я ввійти до своєї хатини й скинути з себе мокрий одяг, як жінки, побачивши світло, стали гукати мене. Тут вони могли галасувати скільки їм забажається, не боячись потурбувати сусідів.

— Северине! — гукали вони, і кожна кликала свого Северина.

Я поспіхом натяг на себе дещо з мого кращого одягу, бо був занадто бадьорий і збуджений, щоб відмовитися від запрошення. Накинувши на голову дощовик, я бігцем перетнув подвір'я і ступив на поріг, захеканий трохи більше, ніж це годилося б у товаристві дам.

Вони вже трохи захмеліли від випитого вина. Радіоприймач стояв верху на годиннику і заглушав його цокання. Гурі простягла мені курячу ніжку, її подруга — наповнений келих. То був міцний портвейн.

Обидві урочисто цокнулися зі мною.

— А ми вже думали, що ви пропали,— сказала Беріт.

Я став називати її на ім'я, хоч не був певен, чи слід це робити. Потім я танцював з обома. Вони ще не сп'яніли, але вже добре підпили.

— Ми турбувалися, що ви пропали,— знову сказала Беріт. Танцюючи під музику з радіоприймача, я відчував долонями прохолоду її тіла. У неї були трохи небезпечно розплющені очі.

— То ви турбувалися за мене...— мовив я недбало. Ота дівчина зі старої клуні все ще не йшла мені з голови, проте цей новий виклик починав діяти. Беріт була певна, що має вплив на мене, хоча нав'язливою її поведінку назвати я не міг. Одначе того, що крутилося в мене на язичі,— яке запальне у неї волосся,— я їй не сказав. Під час нашого з Гурі танцю, танцю батька з дочкою, навколо столу, у проміжку між ним та стільцями, що стояли відсунені під стіну, вона раптом зважилась на великодушний вчинок — передала мене в руки подруги. Я не дуже вірив у те, що дочка так радо може позичати свого батька іншим жінкам.

Та хміль у нас скоро минув. Тієї ночі жінки випили до такої міри, коли сп'яніння або отак скоро минає, або ще дужче дурманить голову. Ми посідали з недопитим вином у келихах і заговорили тихше, щоб не збудити малого. Про що ми розмовляли, я вже не пригадую, пам'ятаю лише, що не обмовився ні словом про те, де я був того вечора. Жінки вже потомилися, а я з обережності став небагатослівним. І тоді Беріт сказала одну річ. То було сказано з якогось незначного приводу, та ці її слова лишилися в пам'яті:

— Людям, які живуть без кохання, не слід надто зближуватись одне з одним. Таким людям потрібна самотність, їм достатньо бути самотніми.

Що вона мала на увазі, я не зовсім зрозумів, проте це стало знаком, що нам пора розійтися по домівках.

В її очах було те ж саме, що й у волоссі. Вони здавалися мені двома жаринами. Перш ніж сказати на добраніч, вона попросила мене дати їй якусь книжку. Це прохання мене спантеличило: я не мав у домі книжок, хіба що газети.

— Це одна з тих небагатьох речей, яких мені тут ще бракує. Придбаю їх при першій же нагоді,— сказав я, прикро вражений, що не можу нічого їй запропонувати. Очевидно, я відвик від книжок. Відвик і від книжок.

Коли ми попрощалися, я вийшов надвір. Саме починало світати, і досі нудно сіялася мжичка. З різноманітних інструментів у шафі я вибрав шматок тонкого сталевого дроту та обценьки й знову накинув дощовик. Спускаючись стежиною, тепер я добре бачив, що нею часто ходили,— раз у раз мені попадалися на очі пачки від сигарет, сліди, залишені ще на початку літа.

Ще до того, як повідчинялися двері будинків і загуркотіли мотори автомашин, я прибрав у клуні. Усі ляльки, плетені стільці, пляшки, коробки охайно поскладав у ящики, що правили за столи та стільці, й виставив рядком за огорожею, накривши їх зверху порожніми мішками від цементу на випадок дощу. Потім я с'як-так натягнув відрізану сітку і міцно прикрутив її дротом до стовпа.

День був дощовий від ранку до вечора, я добре виспався, ніхто не турбував мене, навіть малий. Того дня я вперше пропустив свій вранішній ритуал за хатиною.

Сад з просвітом до моря був занедбаний, зарослий чагарником. Кущі червоних порічок та малини перетворились у хащі — справжній рай для хлопчика. Там можна було залізти в саму гушавину і сидіти,

аж доки хтось покличе, побоюючись, щоб малий не переїв ягід. Замшілі яблуні духмяніли ароматами серпневого достигання, раннього врожаю. Жінки знайшли неподалік від комори дві лавочки і стіл — тут, на західному боці подвір'я, було дуже гарно в післяобідню пору.

Він не міг уникнути їхнього запрошення на каву. Все навколо по-свіжіло після дощу, повернулося тепло, що властиве перехідній порі від літа до осені. Та він і не намагався уникати жінок, вони його вабили.

Відколи між батьком і дочкою стала її подруга, обоє відчували себе певніше: тепер можна було не боятися розмов про особисте життя, про те, що лишалося недомовленим.

І все-таки саме тепер, коли стосунки стали невимушеніші, Гурі могла звернутися до нього з найпростішим із усіх запитань. Він чекав цього запитання кожної миті і намагався підготувати свою відповідь, та однаково лишався неготовий. Вона могла б запитати про це когось іншого. Вона могла б запитати про це саму себе. Його дивувало, що дочка поводить себе не як гостя, що вона вмощується тут коли не навзавжди, то принаймні надовго.

Він постарів, та й вона вже не вельми молода. Крім кровних зв'язків, їх єднало лиш те, що обоє полишили свою пару. Проте цього було недосить, щоб їх зріднити.

Чи Беріт теж була їхнім товаришем по нещастю, чи в неї теж не склалося подружнє життя? Він не хотів про це думати. Та якось сам заговорив про це за кавою.

— Ви щось казали про самотність, Беріт. Про привабу й красу самотності. Чи це не причина того, що ми зібралися тут утрюх в ідилічній самотині?

Жінки не сподівалися від нього такого повороту розмови, він позбавив її звичної застільної невимушеності. У дочки затремтіла чашка в руці, але Беріт одразу ж відрізала:

— Це залежить від того, чому кожне з нас перебуває у самотині. Самотність у нас може бути зовсім різна.

— О, я лише пожартував.

— Так, я говорила про людей, які живуть без кохання. Я завжди пам'ятаю, про що говорю. Навіть за портвейном. Я казала також про потребу самотності, коли немає кохання, і що це страшно, коли його немає. Це дві зовсім різні речі, схожі хіба лиш тим, що і цю потребу, і цей страх відчуває одна й та ж людина.

Цілком несподівано вони зайшли в своїй розмові надто далеко, хоч до цього балакали про всяку всячину, мило перемовлялися про те про се, як це звичайно буває за духмяною кавою під трояндовим кушем. Вони саме відгадували, який вид троянд міг би це бути, його назву; на куші ще цвіло декілька запізнілих повних квіток, і їх аромат домішувався до пахощів кави. І ось тоді він бовкнув цю свою дурницю.

— Мені просто здалося, що це стосується нас, принаймні когось двох із нас,— пояснив він, опанувавши себе.

Обох жінок він знав не так уже й давно. Беріт — лише одну чи дві доби, дочку — трохи більше.

— Що ж, побачимо,— відповіла та, котра мала вогненно-руде волосся і надто широко розплющені очі.— Побачимо, коли поживемо якийсь час разом. Якщо поживемо... Цікаво, хто ж залишиться — двоє, троє чи, може, тільки один із нас.

Це звучало в її устах нескромно, майже безсоромно, і він відчув, як кров шугнула йому в обличчя.

— Мабуть, треба ще зварити кави,— швидко мовила Беріт, тим самим виплутавшись з делікатного становища.

Хлопчик узяв ще одну вафлю, намащену маслом, і поринув у ягідні джунглі збирати малину.

Батько й дочка, лишившись віч-на-віч, дістали нагоду для інтимної розмови, і отоді й зринуло те найпростіше.

— Ти нічого не питаєш про маму.
— Не був певен, чи тобі приємно буде, якщо спитаю.
— Вона просила вітати тебе.
— Он як, просила... Йй добре живеться?
— Ти ж знаєш, мамі завжди добре живеться. Вона ж така діяльна.
— Такою і завжди була. При мені також.
— Вона живе своєю роботою.
— Атож, і не може обходитися без неї, хоча тепер могла б. Вона ж одержала свою частку, коли почали надходити гроші, і ти також.
— Нам не було на що нарікати.
— Еге ж, але одного разу таки було. Для мене все те закінчилося не так, як я хотів. Вона повернулася на своє колишнє місце, на роботу, як вона це називала, задовго до виграшу.
— Тоді ви ще були закохані одне в одного.
— Так воно, мабуть, і було. Проте саме вона наполягала на розлученні.

— Я розумію.
— Нагода з'явилася, коли прийшли гроші. Вона від самого початку почувала себе незалежною. І те бажання визрівало здавна, обопільне бажання, як мені здається.

— Я розумію.
— Нам було добре разом. Можливо, тому, що обставини сприяли цьому. Я не знаю. Одне, чого я справді не знаю — чи обставини змінюють людей. Кожен змінювався, очевидно, по-своєму. Якщо дати людині потенційну можливість, — наприклад, гроші, — вона стане іншою. Або ж залишиться такою, як і була. Ніхто і не підозрює, якою твоя мати є насправді.

— А ти знаєш?
— Я? Ні.
— Ти ніколи не потребував її?
— То була хіба що гола потреба. Так. Потреба, яку можна задовольнити. Але тепер ми обоє трохи постарішали.
— Ти виглядаєш набагато молодшим, ніж мама.
— Вона ж так багато працює. Я завжди захоплювався нею, що вона така діяльна.
— Ти почував себе залежним від неї?
— Так. Мабуть, так воно й було, Гурі.

Обоє намагалися продовжити цю мить єднання. Вони були так близько одне від одного — їх розділяв тільки стіл.

— А я горнулася до матері.
— Бо на неї можна було покластися.
— Проте я більше любила тебе, тату.
— Справді? Я цього не знав.
— Людина може найбільше любити того, хто найменше заслуговує на це.

— Це, певне, тому, що ти ледве мене знала. Тому й приїхала сюди. Зі своїми перемінами.

— Сама не знаю, чому до тебе приїхала.
З-за трояндового куща вийшла Беріт, несучи в руках кавник. Батько й дочка наповнили свої чашечки.

— Ви обоє виглядаєте такими стомленими, наче, поки мене не було, працювали до сьомого поту, — сказала Беріт і відкинула назад своє вогнисте волосся.

Він стежив за кожним її рухом, за кожним вигином тіла, за тим, як її довгі пальці тримали дужку кавника, спостерігав за рукою, що брала зі столу чашку, наливаючи в неї каву, за м'якою лінією шиї та пліч, повними грудьми у викоті сукні, коли вона схилилася з чашкою перед ним.

Йому здавалося, що ніхто не бачив, як він приглядається до неї, аж поки помітив доччину усмішку, її звернене до нього обличчя, що

раптом зовсім змінилося, стало збуджене, з багатозначним усміхом.

Це прикро вразило його. А та, друга, яка, на щастя, не була його дочкою, вдала, наче нічого не помічає. Насправді ж вона чудово все бачила, про що свідчили вогники в очах і тонка усмішка, в якій угадувалася іронія. Щодо кого? Звичайно, щодо поклонника, що старший від неї на двадцять або й більше років.

З мене було досить їхнього товариства. До того ж цієї надвечірньої години в саду мені трапило на очі багато такого, що потребувало мого втручання. Не коса і навіть не сокира й не пилака були мені потрібні в роботі, а тільки ножиці, щоб пообтинати мертве гілляччя, й сапка та лопата — щоб повирубувати зайві пагони. Посеред трояндого куща розрісся чужородний чагарник, колись пофарбовані в біле лавочки почорніли, стіл хитався, і якщо хтось ненароком зачепить його, він упаде, а кропива та кульбаби поутворювали цілі клумби.

— Сад треба підчистити. Більшу частину роботи можна зробити восени.

— Ні, ви не маєте рації. Сад зовсім не треба підчищати. Він повинен залишитися таким, як є. Як стара криниця.

Беріт знала, що каже. Він з подивом пильно подивився на неї і зрозумів, що говорила вона без насмішки.

— Я не люблю культивованих садів, — додала вона.

— Так, але в ньому необхідно трохи навести лад. Батько має рацію. Ти тільки позрізуй сухе гілля і не чіпай троянд.

Вони підтримували його кожна зі своєю метою. Зрештою, якщо звести все до купи, обидві були на його боці.

Сповнений рішучості, він приніс інструменти й узявся корчувати чагарник-паразит. Хлопчик став йому помагати, поколовся колючками, але не так легко було відрізнити, де на його руках кров, а де малиновий сік.

Трояндовий кущ, звільнившись від чагарів та мертвих пагонів, став ще гарнішим, ажурнішим, як сказали жінки. Він вибрав найкрасивіші із запізнілих квітів і простяг кожній по квітці, потім йому спало на думку інше: він забрав троянди і своїми подряпаними, забрудненими землею руками застромив їх обом у волосся, біля вуха, рожеві троянди, що духмяніли, як і спокон віків. Вони схилилися перед ним, ті дві чудові розквітлі жінки, і кожна лишила свою колючку в його серці.

Вони запалювали його; розганяючи кров у жилах, спонукували до діяльності. Він узяв хлопчика за руку.

— Найголовнішого я не забув. Перш ніж ти підеш спати, ми принесемо ще кілька старих дощок із хліва.

Хлопчик пам'ятав про криницю. Проте він не хотів говорити про неї у присутності жінок, бо ж то була таємниця, що джерело, для якого вони майструватимуть зруб, священне.

Двоє чоловіків — старий і малий — подалися до хліва, щоб вибрати із стійла ще кілька придатних дощок. Ті добротні соснові бруси вони склали під стінкою зрубу.

— Хай собі гарненько полежать і провітряться, — сказав старший.

Жінки все ще сиділи, кожна зі своєю пахучою квіткою над вухом. Одна думала: їй краще пасувала б темно-червона троянда. А друга — їй була б до лица біла.

— Що ти думаєш про батька? Гадаю, не вважаєш його за молодого?

— Щось є в ньому ще зовсім молодече. А дещо віджило своє. Йому ж за шістдесят.

— Ти б хотіла заволодіти цим «дечим»? Знову збудити в ньому життя?

— Чому ти мене про це питаєш?

— Я на тебе покладаюся. Коли ти вже щось береш, то не забаришся віддати.

— Для цього ти й запросила мене сюди? Будемо вважатй, що це був твій жарт, Гурі.

— Я можу собі уявити тебе з батьком. Оце й увесь мій жарт.

— Ти мене лякаєш.

— Хіба я мала на думці щось недобре?

— На серці.

— Ну, тепер ти мене лякаєш.

— Тобі нема чого лякатися через те, що в тебе є почуття. Мати почуття — це цілком природно.

Він був близько до них. Відчув, що тепер уже надто близько. І вирішив відмовитися від запрошень на спільні трапези, принаймні на той час, поки в дочки гостює Беріт. Від сьогоднішнього вечора.

Тим часом йому спало на думку пересвідчитися, чи все гаразд у клуні, і він подався туди.

Там усе було, як і перше. Велика лялька — у плетеному крісельці, малі — рядком під стіною, ящики-стільці та ящик-стіл — посередині, у шийках пляшок та бляшанках — квіти, навіть ложе з паперових мішків було там, де й раніше. Він кинувся через луг до огорожі. Сталевий дріт, що кріпив сітку до стовпа, був розкручений, і там знову з'яв отвір.

Він зовсім розгубився. Щодо огорожі, то це було діяння дорослих бешкетників, але в усьому іншому відчувалися дитячі руки. Він не був з тих, хто може позбавляти дітей радості, у кожному разі, остерігався таким бути, проте вирішив повартувати. Йому необхідно було все з'ясувати. У цю пору року смеркатися починало рано.

Довелося знову повикидати все надвір. Мовчазні мешканці клуні опинилися в коробках і були винесені за огорожу. А за ними й лежанка.

Уже зовсім смерклося, перш ніж він зміг закріпити дротяну сітку так надійно, що зразу ж впадало у вічі: вхід закрито. А зранку сподівався зробити це ще добротніше і надійніше.

Поки він возився з огорожею, не надійшов ніхто, а в ньому наростало все більше бажання висловити комусь свої міркування про те, що можна робити, а чого не можна.

Йому кортіло звіритися своїм близьким, тобто тим, які нині були найближчі. І коли він спізнився на вечерю, йому не лишалося нічого іншого, як пояснити жінкам, де він був. Він розповів про все, починаючи від першої зустрічі з хутором і кінчаючи днями та ночами, якими жила стара клуня.

— І ти зміг отаке вчинити?

Гурі мала на увазі денне життя клуні.

Беріт мовила розважливо, без докору:

— Це не звичайний випадок. Творються нові життєві підвалини, з'являються нові проблеми. Діти не мають де виявити свої здібності. Жаль тільки, що ви не показали цього нам. Так гарно змалювали все.

— Справді?

— Лялька у крісельці!..

— Якби то були самі лише діти... Зрозумійте, я не хочу допускати до себе того, іншого. Якби ж то ви бачили, як усе це виглядало...

— У них немає жодного закутка для ігор. Та сама проблема і в молоді. Вони просто не мають куди подітися.

Беріт говорила про те, що діялося в клуні ночами.

— Ви кажете про ігри? — перепитав він. — Вони паруються, як собаки.

— Атож, усі паруються, кожен має собі когось до пари, — сказала Беріт.

Ми провели разом чудовий вечір. Трохи випили й навіть не помітили, що вже давно запала ніч.

Розмова повернула добрий настрій, млосно розлилося по жилах вино. Я наче став їхнім ровесником, вони упали коло мене й збуджували мене більше, ніж я сам того хотів би. Найдивнішим було те, що

я, крутячись поміж них, весь час плував обох, свою дочку і її подругу. Треба було відчутти жагу до однієї з них, щоб розрізнити цих двох жінок. І тільки-но я викликав у собі спалах бажання, як одразу ж відчув, що жінка з рудим волоссям — не моя дочка.

Проте я так і не позбувся роздвоєності у своїх почуттях, тому для мене було наче очищенням вийти на свіже нічне повітря. Обидві поцілували мене на добраніч у щоки, кожна зі свого боку. І саме це враз зробило мене на цілих двадцять років старшим від них.

Скоряючись звичці, набутій з перших же днів мого самотнього життя тут, у батьківській садибі, я сів на порозі своєї хатини, бо лягати спати ще не хотілося. Було надто темно, щоб розгледіти криницю і невеличкий стіс дощок, який ми назбирали з хлопчиком, надто темно для того, щоб мене почало гризти сумління за ту занедбану роботу. Це було лише нагадування, легкий тиск у потилиці: ти повинен нарешті серйозно взятися за криницю й довести її до пристойного стану, бо інакше вона тебе вічно тривожитиме.

Обидві жінки тривожили мене більше. Надто давно я бував у жіночому товаристві і вже не почував себе досить впевненим у своїх силах перед ними. З роками — я про це чув і читав — така невпевненість переходить у страх. Це не стосується реакції на жіночі чари, вона в мене є.

Тут, біля криниці, повітря завжди було вологе, навіть у найспекотнішу погоду я міг відчутти, сидючи на порозі хатини, вологий подих води. Я так сильно перейнявся тим враженням, що вологість наче ввійшла в мене, стала моїм власним диханням, мовби й сам я був криницею.

У мене було таке відчуття, наче від холоду увесь хміль з моєї голови вивітрився. Здавалося, ніби я сиджу на холодному камені порога між двома жінками і вдихаю їхній запах, а навколо така густа темрява, що я вже й не знаю, котра ближча мені — та, що зліва, чи та, що справа. Спробував обняти ту, що сиділа праворуч, і відчув тільки порожнечу та росяний пил, який більше скидався на пізній серпневий дощ, аніж на росу. Тоді я простяг руку до тієї, що була з лівого боку, проте й цього разу натрапив тільки на порожнечу. Я не міг жадати жодної з них, боячись помилитися, — помилка могла б усе зіпсувати. Але ж у них обох був такий солодкий віддих.

Той добрий настрій, яким вони мене обдарували, зник, я почував себе покинутим, аж хотілося крикнути криниці чиесь ім'я — і хай вона навіє на мене марево із свого минулого або майбутнього. Скільки жінок схиялося над її цямринням і задивлялось у воду, немало і я перебачив їх. Таке благородне джерело вміє берегти марева, щоб потім дати їм нове життя, коли хтось удостоїться його ласки.

До мене криниця не була милостива. Не відгукнулася вона на моє заклинання, ми ще не поквиталися з нею, вона все ще лишалася занедбаною криницею. А я не міг збагнути, чому саме мені випало її почистити.

Милість прийшла до мене з іншого боку, якщо вважати це за милість.

Я не помилився, хоч як було темно, — відразу ж упізнав її, рудоволосу. Вона сіла поруч, притулившись до мене усім своїм теплим тілом.

— Чому вам так самотньо?

Я хотів був обняти її рукою за плечі, але почав так тремтіти, що мусив перечекати трохи.

— Ви змерзли. Як ви тремтите...

Вона пригорнулася, її руки лягли на мене. Я помалу заспокоївся і сказав:

— Я думав, ви обидві вже солодко спите.

— Гурі таки спить. Вона ж має коло себе хлопчика.

— А ви — нікого?

— Ніколи не турбувалася про те, щоб спати з кимось. А ви маєте з ким?

— Маю. Часом.

— Це вона наганяє на вас безсоння, оця ваша криниця?

— Та ні, чому ж?

— У ній брудна вода. Від неї так тхне.

Вона й не думала забрати свою руку, таку теплу і сміливу, що мені забажалося більшого.

— Хіба ви не чуєте смороду? Гнила вода.

— Зараз — ні. І не тут, де ми сидимо. І не тоді, коли зверху лежить льда.

— Запах просочується крізь усі щілини. Надто стара, застоюна вода. Треба її вичерпати, щоб набралось чистої.

— Може, й вичерпаю. Коли відремонтую зруб.

— І коли ж ви це зробите?

— Завтра...

— Завтра ви відкладете знову.

— А це чому?

— Ви так боїтеся всяких змін.

Я дуже добре розумів, що вона від мене домагалася не ремонту зрубу, а зовсім іншого, що старий колодязь нітрохи її не цікавив. Її опосіла самотність цієї ночі, такої чудової ночі.

Я пригорнув її до себе й поцілував. Вона була податлива і сказала, наче продумавши все заздалегідь:

— Хочеш лягти зі мною?

— Так,— відповів я майже байдужно.

Коли ми підвелися, сплівшись руками, вона мовила:

— Тобі зовсім не обов'язково задовольнити мене.

Я не знайшов що відповісти. Уже на порозі вона додала:

— Ділити ложе завжди важко. Новачкам.

— Хіба ми новачки?

— Але ж двоє людей завжди новачки одне для одного.

Мене знову кинуло в дрож, я волів би залишитися в темряві, але вона, як тільки ми зайшли досередини, зразу ж знайшла вимикач.

— Я хочу при світлі,— сказала вона.— Бачачи одне одного, ми відчуватимемо більшу жагу.

Ми швидко роздяглися, відвернувшись, не допомагаючи одне одному.

— Ти для цього прийшла?— спитав я, перш ніж обернутися.

— Звичайно. Я вирішила це ще тоді, коли побачила, що ти хочеш мене.

— Ти помітила?

— А хіба цього можна було не помітити? Я підняла келих в знак того, що зрозуміла тебе.

— А Гурі?

— Я не Гурі. Ти помиляєшся. Ми нікого не дуримо. Ну заспокойся. Нам потрібна злагода. Нас зараз двоє.

Вона обняла мене, руки її були обережні й вимогливі водночас. Гарні руки, хоча вже й не молоді, з перснями на худих, трохи кістлявих пальцях.

Я хотів відвести її до ліжка.

— Ні, тільки не там.

— Але ж нам буде зручніше.

— Не мені. І не в чужому ліжку.

— То ж моє.

— Я не хочу знати звирянь старого ліжка.

Вона потягла мене за собою на голу тверду підлогу, на якій не було навіть килимка. Її руки в перснях гладили мене, щоб збудити в мені жагу. Усе в мені чекало того збудження, але воно не приходило.

— Тобі зовсім не обов'язково задовольнити мене,— мовила вона знов.

— Я не розумію.

— Чому так боїшся того, що тобі дають?

Я напружено прислухався до себе, але її руки не пробуджували в мені бажання. Якесь стриманість і недоторканність тіла, що простяглося поруч мого, позбавляла мене запалу. І все ж моє ество поволі пронизувала радість, одну мить я лежав цілковито розслаблений. Страх трохи відступив, але не минав.

Тоді Беріт стала настирливішою, нетерплячішою, майже розлюченою. З її уст зірвалося слово, грубе слово. Вона ніби спонукувала й мене відповісти тим же, такими ж словами,— нема потреби наводити ці слова, вони всім відомі; ми тримаємо їх схованими напоготові, щоб розпалювати ними жагу. Це добрі слова, коли вживати їх там, де треба.

Проте ні мені, ні їй це не допомогло — я не міг вторувати їй, і її руки зів'яли, а пристрасть, що пробуджувалася в мені, зникла. Я сказав:

— Ти стала моєю постійною тривоگوю, відколи з'явилася тут, збудила в мені несміливу жагу. Тепер я не розумію цього. Я вже й сам не знаю свого власного ества.

Вона, певно, була надміру активною для мене і надто діловою. Я не зважувався відверто подивитися на неї так, як би мені хотілося, лише гладив нечутливими пальцями її тіло, не бачачи його, хоч вона лежала осяяна світлом і була така згідлива. Її вогнисте волосся торкалося мого плеча, але не було в ньому тепла. Я не зводив погляду з того волосся, м'якого і дивно пахучого.

Вона примостила голову в мене на плечі і, як мені здалося, заплющила очі, дихаючи в такт моєму диханню, наче уві сні. Але її рука й далі провадила свою ніжну гру, так і не збуджуючи в мені жаги. Я відчував лиш холодні дотики перснів.

— Може, погасити світло,— мовив я. За кожним порухом відчувалася тверда підлога.

— Як хочеш.

— Якщо вона прокинулася, то може зі свого вікна побачити, що тут світиться. До того ж вона могла чути, як ти виходила.

— У такому разі вона знає, де я.

Усе, що я казав, усі мої спроби були не чим іншим, як трепетом перед нею, я відчував її перевагу над собою. Аж надто терпляча вона була. Як могла вона отак лежати поруч мене і чекати, хіба не бачила, що я безнадійно безсилий?

Вона підвелася, провела рукою по моїх плечах, взяла мою голову в обидві долоні і схилилася в поцілунку, так що мене огорнув мерехтливий червонястий серпанок її волосся.

— Коли б ти захотіла прийти ще раз...— сказав я, промовчавши про те, чого не міг вимовити вголос: «Чому я тепер не щасливий і не сповнений снаги? Безсилий перед її чуттям, суто жіночим чуттям».

— Прийти знову як жінка? Що ж, якщо мені захочеться...— відповіла вона.

Я зрозумів, що вона в цю мить відмовилася від мене, що, мабуть, не бачити мені більш обіч себе цього податливого жіночого тіла,— і відчув неабияку полегкість.

— То ти не мала бажання?

— Я прийшла, щоб відчути себе жінкою. Це ти весь час помилявся, ти.

Вона була така зверхня зі мною, що ті рештки бажання, які я ще мав, ураз зникли. Та водночас і доброти в неї було аж надміру. Атож, я не міг примусити себе лягти із самаритянкою. Давати мені те, чого я не просив, було з її боку невинуватим добродійством. Усе це по-

чинало мене сердити. Якби вона затрималася трохи, я міг би настільки розсердитися, що таки оволодів би нею.

Зі мною вона все уже вирішила, але їй не хотілося показувати, що вона жадала любові і тільки згальнула мене своєю ласкою.

Першим засміявся я. А тоді й вона пирснула. Ми реготали так, аж нам обом стало недобре.

— А ти маєш почуття гумору,— сказала вона. Ми стояли поруч і допомагали одне одному вдягатися.

— Ти називаєш це почуттям гумору?

— Ти ж так щиро сміявся.

Так само щиро я міг би заплакати, цього вона не знала.

Вона стояла вдягнена посеред кімнати і була така гарна в різкому світлі лампи, з отим своїм рудим волоссям. Мені видалося, що я й не бачив її роздягнутою, хіба лише пригадував родимку на її тілі, і не в силі був відновити в пам'яті хоча б найменшу дрібничку.

Мої руки, тремтячи, знов потяглися до неї, бажання спалахнуло зненацька, наче удар нижче пояса. Та вона вислизнула від мене і спинилася у темному отворі дверей. З моїх уст не зірвалося жодного з тих слів, що їх вона викрикнула мені, вибравши слушний момент, я вже не міг утримати її своїм бурхливим горінням. Між нами пролягла невидима межа. Беріт уже стояла на порозі, повернувши голову в профіль, і здалася мені такою чужою, що я аж задихнувся від жаги.

— А у Гурі світиться,— мовила Беріт. Вона дивилася не в мій бік, а в напрямку головного будинку, то й не помітила, що моя скутість минула, що я ладен схопити її і зтягти назад до кімнати.

— Ну, на добраніч, Северине,— зрештою сказала вона і поспішила в темряву повз криницю.

Я залишився сам на сам зі своєю жагою. Стояв і думав: не так уже й багато взяв я від нашої нічної близькості, хіба тільки те, що бачив її — рудоволосу і голу.

Я одягся, мені було не до сну, мене хвилювали інші бажання. Зачинив двері, вийшов і відчув, що від криниці тхне дужче, ніж звичайно.

Коли я виїхав машиною з подвір'я, була глуха ніч; у жодному вікні не світилося.

Та година, коли самотні чоловіки безцільно їздять дорогами, самотньо сидячи за кермом, давно минула — вони вже поверталися додому. Він їхав у протилежному напрямку. Небо заволоклося хмарами. Якби не хмари, то на сході, мабуть, видно було б перші проблески світання.

Він був зовсім самотній у цей пізній час. Їхав не поспішаючи, придивляючись до чітко викресленої фарами білої лінії вздовж узбіччя дороги, поле огляду було мале, бо світилися тільки фари ближнього світла. Весь час назустріч йому мчали якісь мерехтливі цятки.

Біля постатей під вуличними ліхтарями він сповільнив швидкість, а поминувши їх, знову натиснув на газ. Вони чекали не таких, як він.

Коли він повернув назад, пішов дрібний дощ, «двірники» плавно ковзали по склу, наче дихали, і йому подобався той шурхіт; почорнів і став блискучим асфальт, у напіврозчинене бічне віконце струменіло вологе повітря.

Залишивши позаду міську вулицю з ліхтарями і в'їхавши на по-сільському темну дорогу між сонними будинками, він збільшив швидкість і ввімкнув повне світло.

Світилися дальні фари, і тому він помітив її ще здалеку: вона стояла біля автобусної зупинки, вийшовши на дорогу, і простягала руку. Він мав намір зупинитися коло неї, навіть якби вона не голосувала.

Вона ковзнула на сидіння поруч нього. Від неї парувала волога, краплі дощу на обличчі робили її блідою, схожою на мале дівчисько.

У ту мить, коли він відчинив дверці і в машині автоматично спалахнуло світло, він роздивився її обличчя. Спершу був розчарований, йому здалося, що вона зовсім юна, але ще до того, як зачинилися дверці й погасло світло, він встиг розгледіти її краще: розмазана дощем туш з вій, нерівно нафарбовані червоні, аж наче криваві, губи і до всього того — її віддих, швидкий, наче в такт «двірникам», від зусилля, з яким вона втиснулася до нього в машину, бо саме починалася злива. Вона явно була напідпитку.

Йй років вісімнадцять, подумав він. Але часто вони здаються старшими, ніж насправді. За хвилину він спитав:

— Тобі куди?

— А біс його знає.

Вона була не в настрої і така втомлена, що втома перейшла у роздратоване збудження.

— Нам зовсім не по дорозі,— сказав він. І, коли вона не відповіла, додав:— Мені їхати близько милі, не далі.

— Годиться. Зійду там, куди мене підвезеш. А тоді піду своєю дорогою. Ти куриш?

Сигарети лежали в нього під щитком, хоч сам він не курил, хіба зрідка.

— Візьми собі сама. І мені теж дай одну.

Вона глибоко затяглася його сигаретою перед тим, як дати йому. Він відчув присмак губної помади. Передусім вона підвела уста перед чільним дзеркальцем. Збоку це виглядало так, наче вона підфарбовувалася, не бачачи свого відображення, бо весь час підтягалася до дзеркальця.

— Ти живеш десь тут?

— Десь приблизно тут. Ах, я така втомлена.

— Ти була в місті?

— О господи...

Дівчина була не з говірких, а йому не спадало на думку жодного запитання, яке б не було нав'язливим. Від неї пахло не лише вином, але й ще чимось свіжим і живим, що ніби бриніло натягнутою струною в усьому її естві.

Він думав: чи подасть вона знак, коли ми проїдемо цю милю, чи ні.

Вони порівнялися з тим місцем, звідки він виїхав на шосе і де тепер мав звернути на відремонтовану дорогу, що вела до його воріт.

— Ось та місцина, де я живу,— мовив він.

— Не так уже й далеко від мене.

— Де ж саме?

— Там, де треба.

Тепер, коли відпустив кермо, він міг би роздивитися її ближче, руки поривалися до неї, але нерозумно було підганяти події.

Гуркотів мотор, ритмічно дихали «двірники», світло фар рвалося до повороту, починало сіріти. Дівчина сиділа в легенькому світлому пальті з розстебнутими гудзиками, що ледь прикривало стегна, смаглява з лиця, перса мало не випорскували з викоту пуловера; вона дивилася просто поперед себе. За всю дорогу він ні разу не відчув на собі її погляду; вона, певно, взагалі його не бачила.

— Мені треба тут звернути,— сказав він.

— О'кей.

Вона виглядала досить дорослою, тобто рано визрілою дитиною, як це часто буває в таких дівчаток,— звіря, напрочуд гарне звіря.

Він був цілком певний щодо неї: додому вона не збиралася, принаймні не поспішала виходити з машини. Вони сиділи й чекали, хто зробить перший крок, а він відчував, як приємно й поволі наростає в ньому бажання.

— Якби не так дошило. Не така я вже втомлена. Закуримо ще.

Пачка сигарет була в неї. Вона припалила дві, одну віддала Северинові, і так близько нахилилася до нього, що йому забило подих, і він закашлявся, з незвички похлинувшись димом.

Приходячи до тями, він чув, як дівчина сміялася з нього, і сміх її трохи скидався на іржання.

— Не маю куди тебе повести. Я живу не надто розпусно.

— Так є ж автомобіль.

— Як собі забажаєш. Скільки ти береш? — спитав він з притиском, щоб вона зрозуміла.

— Роблю це лише з власної охоти.

— Дякую.

Він увімкнув мотор і рушив з місця. Його непокоїло, що скоро світанок, тому він одразу ж вирішив, куди податися.

Ліворуч від них з'явилось море, і він звернув з дороги. Вони вихали до старого причалу, море заблищало у світлі фар, коли він розвернувся біля самого краю причалу і під'їхав до якогось пакгаузу, одна стіна якого, обліплена плакатами, кидала на них густу тінь. Він поставив автомобіль мало не впритул до стіни, вимкнув мотор і світло.

— Тут ще досить темно. Хоч над морем уже розвиднюється.

І справді, у машині вони могли бачити тільки слабкий відсвіт облич одне одного, а з навколишніх просторів вже прокрадалося світання.

Він скинув куртку і пригорнув дівчину до себе, нишпорячи руками по її тілу. Вона була без ліфчика, і груди войовничо випиналися з-під пуловера.

— Ти не міг би опустити сидіння?

Вона вміло припала до його уст у поцілунку, і він відчув у роті присмак алкогольного перегару; та це тільки дужче розпалило його.

— Звичайно, міг би.

Поки він вовтузився з механізмом і опускав сидіння, вона роздяглася і, як тільки ложе було готове, простяглася на ньому.

— Так добре лежати. Можна й поспати, поки ти не готовий...

Він узяв її владно й упевнено, і вона віддалася йому.

— Я роблю це лише тоді, коли мені хочеться. Не віриш?

— Ти була чудова.

— Ти теж.

Він підвівся і прислухався до гуркоту мотора: до причалу наближався катер. Дівчина теж насторожилася, проте не поспішала одягатись, а, наслухаючи, підмальовувала помадою уста. Моторний човен гуркотів уже зовсім близько, тоді затарабанив на холостому ході; чути було, як він, причаливши, стукнувся об містки, а потім долинули голоси. Хтось гукнув на прощання, і катер відплив знову.

Тим часом Северин привів себе в належний вигляд, навіть куртку накинув. Несподівано з-за рогу пакгаузу вийшов якийсь молодик, трохи не наскочивши на автомобіль.

Двоє в машині пригнулися, дівчина помітила, що все ще лежить на відкидній спинці переднього сидіння, у ту ж мить чоловік прикрив її своєю курткою.

Прибулець спинився, потім тихенько підступив до машини і заглянув досередини. Його було добре видно у ранковому світлі — обоє побачили юначе обличчя, яке змогли б упізнати і згодом.

Чоловік за кермом схилив голову на руки і закляк. Дівчина підвелася.

— Бісів підглядач! — скрикнула вона.

Надто цікавий юнак відсахнувся, вони чули його швидку ходу на бетонованих плитах причалу.

Дівчина прибралася, допомогла й чоловікові надягти куртку. Він підняв сидіння, увімкнув мотор. Був похмурий і замислений.

— Як ти йому сказала?

— Підглядач. А хіба ні?

Машина звернула за пакгауз; уже так розвидніло, що вмикати фар не було потреби.

— Мені до цього, зрештою, байдуже. Мабуть, йому було цікаво,— сказала вона.

Дівчина виглядала тепер утомленою і посірілою, уста при світлі дня здавалися кривавими від помади, очі посумніли. Поки машина вибиралася з набережної на шосе, вона приглядалася до чоловіка за кермом.

— Не думала, що ти такий старий.

— Так воно і є.

— Та ні, не так щоб дуже...

Вона виявилася брюнеткою: смолисто-чорні брови, темно-каштанове волосся, у вухах — великі сережки.

— Як неприємно пахне море,— сказала вона.

— Нафта,— озвався він.— І все помалу просочується тим запахом. Принаймні море.

— Забруднення середовища.

— Так.

Він спробував запахати їй під пуловер стокронову банкноту.

— Не треба. Я ж казала, що сама хотіла.

— У такому разі я маю тобі подякувати.

Северин хотів поцілувати дівчину за її щедрість, але вона його відсторонила.

— Від мене тхне перегаром. Уже й сама відчуваю.

Він рушив, замкнувшись у собі. До того моменту, коли дівчина попросила висадити її, їм не було про що розмовляти. Тоді вона взяла останню сигарету з пачки.

— Може, підвезти тебе до самого дому?

— Хочеш знати, де я живу?

— Ні, не тому.

— Краще я сама доберуся.

Вона вийшла біля автобусної зупинки. Скориставшись нагодою, він запахнув у її сумочку сто крон і зі спокійною совістю попрощався з нею. Він ще бачив її відображення у дзеркальці, коли повернув на свою дорогу зі знаком «Глухий кут».

То був гарний ранок, після нічного дощу всюди блискотіла рясна роса.

Він спинився перед своїми воротами і, відчинивши їх, поїхав далі лісовою просікою.

Коли він в'їхав на тихе подвір'я, над яким височів криничний журавель, було ще рано, і обидва будинки — великий білий і маленький червоний — ще не виказували ніяких ознак життя.

Він завів машину під повітку і попростував до меншого будинка, своєї хатини. А за хвилю вийшов на залите яскравим сонячним світлом подвір'я голий, з великим барвистим рушником.

Зайшовши за хатину, він став на лужку, який пора було вже косити, і пустив на себе струмінь холодної чистої води, тримаючи шланг над головою і притиснувши великим пальцем отвір, так що вода біла на нього віялом.

Я сну потребую на диво мало. І це теж, напевно, пов'язано з віком. До того ж я був збуджений від близькості з жінкою. Багато років минуло відтоді, коли я відчував потребу перейматися іншими людьми більше, ніж це було необхідно.

Зустріч з тією дівчиною вплинула на мене благотворно, після того я почував себе вільніше. Такі стосунки настільки викінчені самі по собі, що не потребують продовження. Саме так і повинно бути, коли не чекаєш ніяких подальших наслідків. Звичайно, я знову можу відчути жагу до неї, до тієї самої жінки, та це вже буде нове почуття. Ми не

зобов'язані підтримувати стосунки одне з одним і ніколи не звинувачуватимем одне одного за свою коротку близькість.

Відколи в нас з'явилася гостя, я припинив своє щоранішнє умивання. Але цього ранку вирішив прийняти холодний душ — знову стати самим собою.

Холодна вода настільки освіжила мене, що зовсім не хотілося йти до ліжка, я почував себе цілком бадьорим. Зварив кави — мені давно її хотілося, — проковтнув найчудовіший сніданок з усіх, які тут їв: у моїй шафі зберігалися чималі запаси харчів.

Мешканці великого будинку відсиплялися після бучної ночі — всі полягали пізно. Хлопчикові теж дозволили лягти пізніше. Коли, привівши себе до ладу, я вийшов на подвір'я і розшукав потрібні інструменти, навкруги все ще тремтіла росяна тиша. Нічна волога парувала з криничного зрубу, а луг мінився зеленими смугами світла й тіні.

Та безсоромна дівчина, що була зі мною в машині, власне, й принесла вирок старій клуні. «Бісів підглядач!» — сказала вона.

Нам не вдалося лишитися зовсім непоміченими, їй і мені, — нічний рибалка проходив повз нас і заглянув до автомобіля. Нічого особливого він там не побачив би, проте всяке могло бути. У кожному разі я не хотів, щоб клуня служила зручним прихистком, хоч би для кого. До того ж та будівля не мала ніякої вартості. Найлегше було б підпалити її, але там можуть бути ще міцні дошки й бруси, які згодяться для ремонту.

Клуню треба було розібрати. Вона стояла далеко від садиби, поза моїм полем зору, та й зовсім не використовувалась. А я не хотів бути «підглядачем».

Я був готовий узятися до роботи, мав при собі все необхідне — сокиру, пилку, лом, кліщі. Дорогою до клуні, здається, навіть щось мугикав собі під ніс. Певне, треба дякувати жіноцтву за те, що я почував себе таким задоволеним. Давно уже зі мною такого не бувало.

У клуні все було так, як я й сподівався, проте цього разу мене це не розсердило. Вони знову побували тут. Ложе з паперових мішків розкладене, як і раніше, і меблі-ящики на своїх місцях. У бляшанках свіжі квіти, певно, зірвані вчора ввечері.

А от ляльок не було. Ні великої ляльки у плетеному крісельці, ні самого крісельця, ні маленьких лялечок, що слухняно сиділи рядочком під стіною. Я піймав себе на думці, що мені бракує їх, та водночас відчув і полегкість, бо тепер усе стало набагато простіше. Я міг швидше довершити задумане.

Увесь мотлох я викинув через поріг, до купи трісок позносив ящики і підпалив паперові мішки. Поки вогнище розгоралося, я збігав до загорожі і пересвідчився, що лаз знову відкритий. Хтось розкрутив намотаний мною дріт, і то не голіруч, а, мабуть, обценьками. Певно ж, не дітлахи, а доросліші хлопці. Я натягнув сітку, міцно прикрутив її до стовпа, і тепер загорожа знову виглядала як належить.

Я знав, що найважча робота чекає мене на даху клуні. Там лежав шар дерну, на якому буйно розрісся чагарник, але сама покрівля на диво непогано збереглася. Звідти мені було видно стежину, що вела через луг, чималу частину загорожі неподалік від лазу, а далі — бараки на будівельному майданчику. Майже поруч мене вже вирувало звичне вранішнє життя, його відгомін долинав сюди, але мене відділяв від нього ліс.

Непіддатлива берізка на даху скоро змусила мене вмитися потом, я роздягся до пояса, і так приємно було робити фізичну роботу, відчуваючи тілом прохолоду повітря. Останнім часом я часто бував на сонці й засмаг, наче завзятий пляжник. Викорчувавши берізку з усім її розгалуженим кореневищем, я відчув задоволення. З цим дахом зникне чимало таємниць. Зриваючи дерен і пліснявий луб, мені доводилось весь час пильнувати, щоб не ступити ногою між крокви даху.

Усе старовинне завжди викликало в мене повагу, і я повинен зізнатися, що в душі моїй знявся протест проти цієї варварської руйнації, особливо тоді, коли я побачив: уже нічого не можна зібрати до купи. Якби ця клуня стояла десь на видноті, я ніколи не зважився б її зруйнувати. Стіни були викладені з добрих висушених сонцем колод. Не знаю чому, але мені здавалося, що ця будівля була зневажена людьми, я не хотів більше нести за неї відповідальність. А могло ж статись і найгірше, якби дітям набрело в голову бавитися вогнем у сухих, як солома, дерев'яних стінах.

Клуня була приречена.

Скільки я працював без перепочинку, сам не знаю. Сонячне тепло швидко висушувало мій піт, я просто втішався важкою роботою, спокійно і рівно дихав, бо дуже мало курю,— я, мабуть, назбирав у собі запас нерозтраченої сили, і зовсім не втомлювався.

Вони, напевно, уже довгенько стояли там, коли я вирішив нарешті перепочити, і, розігнувши спину, відчув приємний повів вітру, що огорнув моє тіло, мов рушником. Я витер брудною від землі рукою чоло і обвів поглядом луг до загорожі.

Вони стояли там. Самої клуні їм звідти не було видно, заважали зарості чагарника, але мене на даху вони могли бачити.

Вони спинилися біля огорожі. Стояли, підійшовши впритул до сітки, і не зводили очей з людини на даху. Кілька малих дівчаток — декотрі в такому віці, що ось-ось підуть до школи, а декотрі ще зовсім малюта. Я доскіпливо приглядався до них, але не побачив у гурті жодного хлопчика.

Вони не заважали, просто мені це не подобалося. Якби їм захотілося перейти лаз і підступити ближче, я, певно, не прогнав би їх.

Я знову схилився над дерном і більше не дивився в їхній бік. Я працював, не розгинаючись, ще години зо дві, коли мені спало на думку, що жінки, мабуть, обшукали всю садибу, кличучи мене на сніданок. Але ж ми не домовлялися снідати разом — в усякому разі сьогодні,— ні, у мене з ними не було ніякої домовленості, і вони мали це розуміти.

Перш ніж спуститися з даху, я оглянувся на дітей. Вони й досі стояли там, за огорожею, не зрушивши й на крок відтоді, як я вперше помітив їх. До того ж їх побільшало — тепер цілий гурт дітлахів дивився на мене крізь дротяну сітку.

Я голосно засміявся — це було краще, ніж сердитися,— проте вирішив спуститися вниз.

Тепер я міг бути спокійний: вони вже знають, що я тут, і не зважаться скористатись недозволеним лазом. Навіть якщо й не бачитимуть мене, то почують стук лопати й сокири по дереву, а зрозумівши, що сподіватися нема на що, підуть своєю дорогою.

Отож добре, що я показався їм на даху клуні.

Решту даху я міг розібрати зсередини, стеля там була досить низька — можна сягнути сокирою — і всі до єдиного брусів більш чи менш струхлявілі. Я повиносив уламки і склав на купу, щоб потім їх спалити. Лише один брус був такий несподівано гладенький і чистий, що я зразу ж відклав його набік. Лише тоді, коли від даху лишилися голі крокви, я пожалів за клунею, а коли ближче придивився до брусів, виявилось, що там і справді майже все непотріб. Перепочивши хвилику за тим оглядом, я раптом відчув себе страшенно стомленим — така дражлива втома часом буває після нічної пиятики.

Мене, напевно, шукали цілий ранок, гукали, і я, здається, навіть чув голоси, але не міг розібрати, чи то була Гурі, чи Беріт. Я прикинувся, ніби нічого не почув за роботою. Минуло більше, ніж півдня, а я не відчував часу і тільки тепер глянув на годинник.

Уже ніхто не гукав. До мене долинали тільки звуки з-за лісу, до яких я звик, а від садиби не чулося жодного голосу.

Я сів і витер спітніле тіло, мене мучила нестерпна спрага, пити хо-

тілось уже давно. Та поблизу не було нічого, крім маленького застояного озера.

Не те щоб я боявся, але думка про те, що доведеться знову зустрітися з Беріт, чи їй зі мною, була мені неприємна. Доведеться вдавати, що я такий, яким вона мене спізнала,—нехай думає, що вона знає, який я є. У жінок в таких випадках чудова пам'ять.

Діти по той бік огорожі більше мене не хвилювали. Якщо вони й досі там стоять — то нехай собі. Але їх, певно, вже не було. Я не завдавав собі клопоту подивитися. З того краю у мене було добре прикриття — густі крони дерев.

Інструменти я покинув біля клуні, щоб продовжити роботу після обіду і ввечері. Непомічений пробрався до тильної стіни челядні. А там жадібно припав просто до шланга. Відірвавшись від води, пустив струмінь на себе і натягнув одягу на мокре тіло. Стіна хатини аж пашіла, нагріта сонцем.

А жінки та хлопчик згаяли день у саду, де було і сонце і тінь — що кому забажалося. Там накрили й стіл для такого пізнього сніданку, що міг уже бути обідом.

Я прихопив з собою той єдиний брус, щоб показати хлопчикові, і твердо вирішив узятися разом з малим до зрубу, як тільки впораюся з клунею. Та коли підійшов з тим брусом ближче, мені стало ніяково перед хлопчиною, що сидів так неприкаяно між обома жінками. Я ж останніми днями зовсім не приділяв йому уваги.

Вони не спитали, де я був, не були надто цікаві. Я взяв малого з собою до криниці, дозволивши йому віднести брус і покласти зверху на інші.

— Думаю, що почнемо роботу вже завтра, як ти гадаєш, Северине? — сказав я.

Потім ми з ним пообідали в саду разом із жінками. Вони були не в гуморі,— як видно, тому, що так заспали серед білого дня. Обидві дивилися на мене, як і раніше, і між ними не було жодної різниці: що в погляді однієї — те саме і в погляді другої, подумав я собі.

Після обіду мене знов охопило незвичайне збудження: не терпілось узятися до роботи в клуні. Я розповів їм, чим був зайнятий зранку, але й словом не прохопився про дітлахів за огорожею. Вони з цікавістю дивилися на мене.

Перша озвалася Беріт.

— Зруйнувати таку стару будівлю із зеленим дерновим дахом!

— Не хочу брати на себе відповідальність. Я ж сказав: там колись могли б згоріти діти.

Я говорив так, відчуваючи обгрунтованість своєї позиції, знаючи, що і вони не можуть висунути проти мене жодного суттєвого аргументу. Адже вони і в вічі не бачили тієї клуні.

— Може, вам потрібна допомога? — спитала Гурі.

— Справді, ми могли б допомогти,— докинула Беріт.

Тепер вона дивилася мені просто в очі. І ця манера Беріт викликала роздратування, бо вона не могла говорити без того, щоб її слова не звучали двозначно.

— Я не потребую нічийої допомоги,— сказав я.

І відразу зрозумів: ні, вона не позує, просто хоче видатися тактовною. Усе роздратування з мене наче рукою зняло.

Гурі сказала, що я міг би принаймні взяти з собою хлопчика, бо йому нудно цілий день гратися самому в саду.

Я відповів, що зараз мені треба трохи поспати, якщо малий схоче, то потім може піти зі мною. Гурі та Беріт теж захотіли трохи відпочити, ніхто не мав бажання підтримувати далі розмову. Спека зависла між стінами та кронами дерев. Ми домовилися, що через годину я заберу хлопчика з собою. Вони мали б уже звикнути, що я не з тих, хто може заспати. Коли я вже зібрався йти, Беріт не могла змовчати і, підхвувши, сказала:

— Клуня — це його маленька таємниця. Хай собі нею тішиться.
Правда, Гурі?

Гурі нічого на це не відповіла. Я теж промовчав, сказав тільки, що коли їм так дуже цікаво, то нехай прийдуть подивляться.

Беріт сказала, що хоч їй і цікаво, але вона не піде, бо надворі надто душно. Спека й мені дошкуляла. Таке вологе, гаряче повітря — не рідкість у серпневі дні. Раптом мене зборола втома, і я пішов її приспати. Навіть якщо я не прокинуся вчасно, то хлопчик напевне розбудить мене. Гурі гукнула мені навздогін, що він уже вмовився в домі стежити за рухом стрілки кімнатного годинника.

Такі подруги вибирають одна одну, коли їм треба розкрити щось своє потаємне. Обидві жінки у полудні свого віку були схожі, мов сестри, і відрізняло їх зовні лиш те, що одна мала вогненно-руде волосся, а друга — біляве. Вони могли презиратися одна з одною, і в погляді кожної світилася цікавість, що її перший-ліпший чоловік міг прийняти за більше, ніж просту цікавість, — за пропозицію.

Обидві обмінювалися поглядами, виказували взаємне захоплення, деколи просто відверте, одначе лиш до певної межі. Між ними завжди стояло невисловлене питання: чи ти все, не криючись, розповіла мені про себе?

Але жодна не сказала цього вголос.

Післяобіднє сонце зазірало в кімнату крізь маленькі віконні шибки, утворюючи на сніжно-білих фіранках неспокійний візерунок тіней від розколиканих вітром дерев; коли вони похитували вітами, злегка мінявся колір на лутках вікон та підвіконнях, де не було жодного вазона. Лунко цокав годинник.

Жінки були заклопотані оглядом старого буфета, чудового зразка старовинних селянських меблів, що нітрохи не втратив на вартості від багаторазового перефарбовування. Він мав відкидну дошку, що приховувала шафку, в якій містився середній ящик з маленькими дверцятами і два ряди шухлядок з обох боків. У нижній частині буфета було кілька великих шухляд. Верхня частина правила за бар. Буфет стояв з широко відчиненими дверцятами, майже порожній, лише у верхній шафці залишилося кілька пляшок вина та келихи, в шухлядах теж нічого не було.

Вони обнишпорили все по черзі, від шафки до шафки, починаючи з більших. Шухляди повитягали і ретельно оглянули простір між ними та стінкою буфета.

Потім обидві сіли до столу, наповнили келихи з напівпорожньої пляшки, презирнулись між собою, чи не змінилися вони в чомусь за час марних пошуків тайників, і цокнулися одна з одною. Від вина у них заблищали очі.

— Ми, мабуть, забагато п'ємо.

— Може, це трохи ризиковано в нашому віці.

— Ми взагалі живемо надто ризиковано.

— Тепер нам залишилися тільки маленькі шухлядки.

— Найімовірніше, що таємниці заховуються саме там.

— Якщо в житті бракує таємничості... Ні, тут нічого немає...

— Справді, нічогісінько.

— Він потурбувався про те, щоб усе прибрати. Ще до твого приїзду.

— Батько змушений був це зробити. Коли він сюди прийшов, тут таке діялося...

— Знаю, вже чула.

— Мені здається, я знаю цей буфет. Ще відтоді, як була малою.

Голос Гурі став хрипким; вони, певне, давно поралися біля буфета, коли вже встигли відкоркувати другу пляшку вина.

— Тоді тобі було років чотири-п'ять, не більше. А може, ти була ла тут і пізніше?

— Та ні, не думаю. Але я пригадую деякі речі. Так, як пригадують окремі кадри якогось фільму. Криницю пам'ятаю чітко, дуже чітко. Пам'ятаю і буфет. Бабуся складала у маленькі шухляди листівки, проспекти, різдвяні вітання.

— Ти про це розповідала.

День видався дуже гарячий, повітря в кімнаті наче тремтіло від спеки. Жінки відчинили вікно, і фіранки від протягу влетіли досередини.

— Батько витягав воду з криниці, щоб дати мені напитися просто з цебра. Я бачила у воді своє відображення. Оце тобі один з таких кадрів.

— Про це ти також розповідала. Тих кадрів у тебе не багато.

— Не багато.

— Вони, певно, з тих часів, коли почався розлад.

— Так, мені тоді було чотири роки. Ти маєш рацію. Саме наставали переміни.

— Твої батьки розлучилися.

— Невже це було так давно? Невже він міг так довго жити без мене?

— Це не таке вже й рідкісне явище. Подружжя приводить дитину на світ, та вона припадає лиш одному з батьків. У твоєму випадку — матері.

— Атож, і в'тому, що дитина дістається матері, нема нічого незвичайного. Навіть якщо батько роками живе з нею під одним дахом і вони сплять в одному ліжку.

— Матері себелюбні.

— Я не думаю, щоб йому бракувало мене. Хоча він, мабуть, мене любив.

— Доки тобі сповнилося чотири роки.

— Що ти про це знаєш?

— Нічого. Але ти сама мені розповідала.

— Не так уже й багато я тобі розповідала.

— Ти говорила те, що знала сама.

— Ні, я вже цього не пам'ятаю... Куди це подівся малий?

— Та він з твоїм батьком. Після денного сну вони пішли разом.

— Я забагато випила. Забуваю навіть те, що сталося щойно

— Ти вже питала про хлопчика півгодини тому.

— Справді. А ти певна, що він пішов з батьком?

— Думаю, малюк у безпеці — він же зі своїм дідусем.

— Останніми днями він так мало турбувався про малого.

— Ми ж їх обох прибрали до рук. Хочеш, я піду подивлюся, де він?

— Хлопець не любить гуляти сам надворі. Це на нього не схоже, він боїться залишатися один. Мабуть, усе-таки пішов за батьком.

Гурі підійшла до вікна, перехилилася через нього і покликала:

— Северине, де ти? Северине!

Відповіді не було. Вона стояла якусь хвилю, прислухаючись. Прислухались обидві; у кімнатній тиші лунко цокав годинник.

— Здається, на кущі розквітнуло ще кілька троянд,— сказала Гурі, виглядаючи у вікно.

— Хіба ти не відчуваєш пахощів? Їх чути навіть тут, де я сиджу, хоча запах буфета дужчий.

— Він тобі не подобається?

— Я не люблю старих запахів. Навіть якщо вони мають антикварну цінність.

— Мені б хотілося мати цей буфет. Це єдина річ, яку б я хотіла звідси взяти. Як ти гадаєш, він згодиться віддати?

— Спитай його.

— Не можу.

— Я натякну йому, коли хочеш.

— Та це лише пуста забаганка. Що я робитиму з цим буфетом?

— А що мені робити з *ним*? З твоїм батьком?

— Я про це нічого не казала.

— Чому ж, казала.

Вони поглянули одна на одну поверх повних келихів, у поглядах обох прозирала цікавість, і це їм було знайоме віддавна.

— Мені дуже тяжко усвідомлювати, що цей чоловік мій батько. Він такий чужий мені, і водночас...

— Про свою матір ти розповідала мені менше, ніж про нього.

— Бо ти й сама її добре знаєш.

— Розкішна дама. Гідна усілякого захоплення.

— Я пишаюся матір'ю. Це я казала тобі вже не раз.

— І любиш її.

— Звичайно, люблю.

— Вона наче монарх.

— Що ти маєш на увазі?

— Ти ніколи не сумніватимешся, що в тебе є матір.

— Ти говориш так двозначно, Беріт.

— Хіба ми не звикли до цього? Хіба не домовилися говорити між собою трохи двозначно, Гурі? Знаєш, адже щось двозначне є навіть у цього буфета, якщо це справжній буфет.

— Авжеж. У ньому є щось таке, чого я не можу пригадати. О, тепер згадала... Батько показував мені якийсь фокус...

Гурі почала гарячково перебирати шухлядки, так що вони б'єзладно нагромадилися одна над одною на відкидному столі. Але нічого нового не знайшла, і поза шухлядами не виявилось ніякої потайної скриньки, навіть поза нижніми, що мали глибше дно. Правда, одна з них була коротша, ніж інші, так що позад неї міг би міститися тайник.

— Бачиш, як і слід було сподіватись, тут немає ніяких схованок.

Беріт обмацала одну з двох вирізьблених з чорної вільхи колонок між рядами маленьких шухляд та середньою шафкою. Вона зсунулася вбік. У верхній частині колонки з'явилася шухлядка, звичайна в таких старих меблях.

Туди він не добрався, певно, забув. Жінки витрусили з шухлядки весь вміст — переважно листівки, картинки з пейзажами, зображення чоловіків та жінок у розквіті літ, поштові марки невеликої вартості — дрібні культурно-історичні цінності. Та чи справді цінності?

Кожна відібрала собі пачку паперів у поділ, обидві раз у раз кашляли від пилюки та павутиння, і знову прополіскували горло вином. Беріт промовила:

— О, портвейн і старі листівки — колись вони, мабуть, були в альбомі у плюшевій палітурці із срібними застібками. Ти відчуваєш, яке смачне стало вино?

Вони пили поволі, смакуючи, а допивши, знову наповнили келихи; тоді позсували до купи стільці і взялися ближче розглядати свої знахідки. Зображення, імена, адреси, дати — їх захопила хаотична мішанина пожовклих листівок, вкритих шаром пилюки.

Після того першого спалаху вони вгомонилися, настала черга уважного вивчення — темно-руда голова до світлої, подих у подих. Ось листівка без поштового штемпеля, чийсь портрет; обличчя вони не впізнавали, як видно, то були колишні мешканці хутора, вже покійні; було також кілька аматорських фотографій, що майже зовсім зблякли.

Нарешті вони знайшли те, чого шукали, хоча й самі добре не знали, чого їм треба. На фотокартці — двоє дітей; аматорський знімок вицвів, став світло-коричневий, напівстерся. На ньому були хлопчик і дівчинка, хлопчик трохи старший; обох дітей могли б упізнати хіба що найближчі родичі, якщо вони досі живі.

— Та це ж ти. Хіба не бачиш, це ти!

— Неможливо.

— Хлопчик трохи старший. Дівчинці десь із чотири роки. Такою ж була й ти.

— Ні, це не я, не може бути. Знімок зроблено ще до мене.

— Справді, набагато давніше. Тепер я бачу. Але хлопчик... Це, певне, він.

— Цю фотографію я вже колись бачила.

— Ти не можеш пам'ятати.

— Ні. Але ж це — батько! Справді батько.

— Він мав сестру?

— Я дещо чула про неї. Так, я пригадую, що колись чула про неї. Вона померла маленькою. Йй, здається, сповнилося лише чотири роки.

— Бачиш тепер, що ви схожі як викапані?

— Коли ти говориш так упевнено, то, мабуть, схожість таки є. Але не бачу в цьому нічого дивного. Вона ж моя тітка.

— Уяви, що це тобі там чотири роки.

Сонячне проміння трохи посунулось, і світло в кімнаті померкло, тіні дерев на фіранках стали темнішими, повіяло прохолодою.

— Коли він поїхав від вас?

— Він ніколи не від'їжджав від нас. Коли йому й доводилося ненадовго їхати, то це були ділові подорожі, пов'язані з його роботою. Як я пригадую, він завжди вирушав у точно визначений час і вчасно повертався. Але батько й мати були зайняті кожне собою, усі ті прожиті разом роки. Ні, він не поїхав, доки не владнав справи з цим маєтком, який дістав у спадок. А коли все було влаштовано, подався геть. Ми з матір'ю ледве чи й помітили його від'їзд. Надто довго були зайняті лише собою.

— По тому він, мабуть, кілька років подорожував і багато побачив.

— Не вірю, щоб він об'їздив увесь світ, якщо ти це маєш на увазі. Найімовірніше, мандрував по країні, від готелю до готелю. Часом я одержувала від нього листівки. Кілька разів він їздив за кордон у складі туристичних груп, хоч більше любить самоту. Але знаю одне: він не досить певен себе, щоб зважитися гайнути у далеку подорож на свій страх і ризик. Я чула, що до таких туристичних груп часто приєднуються ті, що подорожують поодиноці, здебільшого самотні люди. Він поїхав не так заради подорожі, як для того, щоб витратити трохи грошей. Уявляю собі, якою мукою були для нього ті виїзди. Сподіваюся, тепер він налагодить тут своє життя. Перетурбації закінчилися, блоки будинків і бараки — на своїх місцях. Віднині його хутір — це, так би мовити, вільне місто, відмежоване від світу досить високою огорожею... Ось ти й знаєш дещо про нього.

— Я довідалася про це від тебе.

— Мені самій хотілося б знати більше.

— Він і сам навряд чи знає більше. А тобі хотілося б полюбити його. Ось чого ти бажаєш.

— Я не почуваю любові до нього.

— А ти й не маєш підстав любити його, Гурі. Для цього він не дав тобі ні найменшого приводу. Не дав нічого, крім грошей. Гроші, що-правда, розділив по справедливості між вами трьома. Гроші, які ніколи не були тільки його грошима.

— А чий ж вони? Ти не маєш права так казати!

— Може, й ні. Я мало знаю про те, звідки беруться гроші. Пробач мені, якщо я тебе образила.

— Ти, звичайно, говориш щиро. Проте час уже потурбуватися про вечерю. Скоро повернеться батько з малим.

— Вони розбирають клуню, а на це потрібен час. Бідолашна клуня.

— Мене вона зовсім не хвилює. Він, певно, бачить якийсь сенс у тому, щоб знести її.

— А мені все це здається позбавленим будь-якого сенсу. Хоч до клуні мені теж байдуже.

— Я, здається, забагато розповіла тобі, Беріт.

— Ти не стільки говорила, скільки сама була зацікавлена про щось дізнатися. Саме тому ми й говоримо, говоримо, говоримо — кожна у своєму невіданні. Ні, з нас уже досить вина. Глянь, як мало лишилося в плящі. На сьогодні я її сховаю. У твоїй буфет.

— Будь така ласкава, постав-шухлядку на місце.

Беріт позбирала листівки, вкинула їх у вузьку щілинку — наче в поштову скриньку — і намірилася відкласти вбік фотографію з двома дітьми.

— Ні, залиш її там, де її місце, — мовила Гурі.

Не дивлячись більше на фотокартку, Беріт кинула її досередини, засунула шухлядку, а тоді зачинила шафу, хряснувши стулками.

— Краще б я всього цього взагалі не бачила. Але чого це так довго немає батька з малим? Я вийду гляну. Ти мене так розтривожила, Беріт...

Хлопчик сидів на порозі хатини і терпляче дожидав. Він дивився на тінь криничного журавля, яка перетинала подвір'я, і йому здавалося, що вона посувається так само помалу, як і стрілка годинника. Час рухався надто повільно, хлопчика стала брати нетерплячка, і він почав уголос цокати. Цок-цок, цок-цок...

Чоловік на ліжку в хатині заворушився, став щось шукати рукою наосліп на ослоні, який стояв поруч замість нічного столика. Так наче намацував будильник. Тоді остаточно прокинувся і підвівся з ліжка. Він спав не роздягаючись. Потягся по дзеркало, ретельно оглянув своє обличчя в червонястому відблиску призахідного сонця, провів рукою по неголених щоках та підборідді, придивився до очей, почервонілих від недосипання. Якусь мить він дослухався до дитячого голосу надворі, що все швидше повторював своє «цок-цок», і мимоволі всміхнувся.

Ще трохи скутий у рухах після сну, він надяг куртку і взяв черевики, що стояли під ліжком. Тоді обережно прочинив двері, які відхилилися назовні, побоюючись вдарити малюка, але хлопчик сидів досить далеко і зразу ж замовк.

— Ти сидиш собі тут і граєшся в годинника, Северине?

— Так, бо цей годинник не цокає.

— Мабуть, зупинився.

— Та ні, бачиш, онде рухається його стрілка. Вона розпливається, коли довго на неї дивитися.

І чоловік, поглянувши через подвір'я, теж побачив ту стрілку годинника — тінь журавля.

— Уже набагато пізніше, ніж я думав. Я, здається, дуже заспав.

— То не біда.

— Нам треба негайно вирушати.

Вони рушили і чомусь збочили від порога, так що опинилися біля криниці.

— Треба тут дещо довести до ладу, — сказав чоловік.

Вони заглянули за цямрину, де лежав стіс старих брусів. Верхній помітно відрізнявся від інших своїм сірим кольором.

— Цей брус священний? — спитав малий.

— Може стати священним, — відповів чоловік.

Відповідь його прозвучала так, ніби він думав про щось зовсім інше.

— Тепер нам слід поспішати, щоб встигнути багато зробити біля клуні, доки смеркнеться.

— А клуня священна?

— Клуна? Ні, навряд. А щодо криниці, то завтра ми поглянемо, що там можна зробити. Так, завтра ми візьмемося до неї, я і ти.

Чоловік узяв хлопчика за руку, і вони рушили стежкою, що вела між деревами до клуні.

Весь час, поки вони йшли лісом, малий мовчав, заворожений тим, що бачив навколо,— раніше йому не траплялося тут бувати. Він трохи відставав; там, де стежка звужувалася, вони не могли йти рука в руку, і чоловік підганяв малого.

— Коли прийдемо, ти сядеш там тихенько і будеш дивитися, гаразд?

— Я тобі допомагатиму,— сказав хлопчик.

— Така робота не для дітей.

Вони підійшли до клуні. Клуня стояла, зяючи обома отворами дверей та оголеним, без покрівлі, дахом, і призахідне сонце заглядало до середини.

Лише тоді, коли чоловік узявся зрубувати сокирою крокви, хлопчик зрозумів, що клуню розбирають. Із подивом розглядав він грубо обтесані бруси, які чоловік один по одному виносив із дверей.

— Відійди, щоб я не зачепив тебе! — гукнув він.

Та хлопчик уже знайшов собі якусь дошку і потяг її стежиною до маленького моріжка, не зарослого чагарником.

— Облиш її. Вона надто важка для тебе. Та й можеш наколотися на іржавий цвях. Облиш, кажу тобі.

Хлопчик відійшов убік, а чоловік знову спокійно взявся до роботи, аж поки зняв усе, що було дахом. Бруси він приволік до того місця, де малюк поклав свою дошку.

— Ти молодець, що знайшов таке гарне місце, — сказав він по-блажливо.

— Це все для криниці?

— Для криниці? Що ж, можливо, щось путне знайдеться і для неї. Ми можемо взяти й кілька колод. Ти маєш рацію.

— І тоді вони стануть священними?

— Побачимо.

— А що таке клуня?

— Будівля, де зберігають сіно. Колись тут були коні та корови.

— А вони священні?

— Та їх давно вже немає.

— А-а...

Розмовляючи з хлопчиком через плече, чоловік ходив біля клуні й мацав колоди — оцінював, чого вони варті.

— Досить примітивна кладка в клин, наскільки я в цьому тямлю. Переважно прогнила верба. А втім, до деяких колод треба буде придивитися.

Він застромив лом між верхні колоди, і суха деревина жалібно заскімлила.

— Відійди!

Він скидав на землю колоду за колодою. В сонячних променях порох курився, комашня і черви кинулися врзнобіч, а хлопчик відступав усе далі й далі.

Чоловік так захопився роботою, що зовсім забув про малого. І лише коли сів перепочити й звести дух, витираючи гарячий піт з обличчя, він оглянувся, шукаючи хлопчика.

Його ніде не було.

— Северине!

Щось схоже на відповідь долинуло від загорожі,— якщо випростатися, вона виднілась у просвітах між деревами.

— Северине!

На стежці почувся тупіт багатьох ніг, і тоді з-за чагарника, крадучись, з'явилися вони — хлопчик, дівчинка, ще одна дівчинка і ще... Вийшли рядочком і зупинилися на безпечній відстані, хлопчик трохи попереду. Самі дівчатка — три... чотири... шість... сім дівчаток, приблизно одностатки, одна з них тримала під пахвою ляльку. Велику ляльку.

Чоловік спинився поглядом на ляльці, так наче вже бачив її рані-

ше. Він ступив крок до дітей. І вони відійшли на крок, не порушуючи ряду, півколом. Ніхто не промовив ні слова, усі погляди були звернені на чоловіка, що стояв перед ними, роздягнений до пояса, з крихтами трухлявини, прилиплими до спітнілого тіла. Хлопчик не зрушив з місця.

— Що це має означати, Северине?

— Вони хотіли тільки подивитися, дідусю.

Чоловік стояв, ніби задумавшись, обличчя його лисніло на сонці, таке засмагле, аж здавалося опаленим, з фіолетовим відтінком, що лишається у блідих людей після першого сонячного опіку.

Дівчатка непорушно дивилися на нього, і обличчя їхні нічого не виражали, крім невситимої цікавості, а самі вони стояли напружені, недовірливо настроєні, готові кожної миті чкурнути геть.

Чоловік підніс руки, ніби захищаючись від них. Усі погляди тепер звернулися від нього до клуні, у широко відкритих очах відбився переляк — перед ними була лише половина будівлі, — і в ту ж мить, ніби навчені наперед, усі перевели очі на нього.

Він ступив ще крок зі зведеними руками, мовби наміряючись схопити малих. Вони знову відступили на крок, зберігаючи півколо. Хлопчик мовчки стояв на місці. Обидва опинилися один перед одним.

— Хто тобі дозволив це зробити, Северине?

Чоловік говорив тоном, що не був ні сердитим, ні лагідним.

— У загорожі є діра, — сказав хлопчик.

— Хто її зробив?

Він уважно подивився на трохи більшуза інших дівчинку з лялькою.

— Не ми.

Вона відповіла охоче. І всі дівчатка прикипіли до нього поглядом, сприймаючи його ніби через призму її зору. У їхніх очах не було страху, лише здивування.

— То хто ж це зробив?

— Великі хлопці. А нам ніхто не забороняв сюди ходити.

Чоловік опанував себе, обійшов хлопчика і ступив до гурту. Півколо відступило і витяглося в ряд.

— А тепер, малеча, ідіть собі звідси! Я не хочу вас тут. Для того й поставив загорожу. Хіба ви цього не розумієте? Я не хочу відповідати за чужих дітей. Отож ідіть геть!

Коли він замовк, півколо вирівнялося в лінію, малі одна за одною побігли стежкою, аж їхні платтячка затріпотіли на вітрі. Дівчинка з лялькою бігла остання, тягнучи іграшку за руку.

Хлопчик ладен був заплакати. Та чоловік полагіднів і поклав руку на його голівку.

— Розумієш, Северине, все, що по цей бік загорожі, належить тільки нам.

Хлопчик похилив голову, коротко схлипнув, але стримався і мовчки кивнув головою.

— Добре, що ти розумієш, Северине. А тепер мені треба спокійно попрацювати, щоб до ночі я впорався. Тоді завтра ми зможемо взятися до криниці. Згода?

Малий кивнув.

— Я відведу тебе додому, до мами. Так буде краще. Я, мабуть, працюватиму допізна. Дивитися, що я роблю, не так уже й цікаво, та й придатних колод тут зовсім мало.

Хлопчик знову кивнув. На одну руку чоловік накинув куртку, на другу взяв малого і ніс його аж до садиби.

І він, і хлопчик мали досить часу, щоб обміркувати все дорогою. Чоловік сказав:

— Ті дівчатка з ляльками зовсім не для тебе, Северине.

— Я краще буду ватиму зруб для криниці.

— Оце правильно.

Він спустив малога на землю, надягнув куртку, і, взявшись за руки, вони пішли навколо великого будинку в сад. Однє вікно було відчинене, і до них долинали голоси жінок, що начебто сперечалися між собою. Шибки вікон все ще освітлювало сонце.

— Ну, йди до мами, Северине. А мені треба повернутися.

— Я ще трохи побуду надворі,— сказав хлопчик.

— Але нікуди не йди із саду!

— Я збиратиму малину.

— Гаразд.

Чоловік трохи постояв, дослухаючись до голосів у домі, поки малий пробирався між хашчами малини, а тоді швидко звернув за ріг будинку.

Назад він повертався бігцем, поминув клуню і попростував через луг просто до загорожі. Нікого не було видно, жодного малюка. Він знову прикріпив дротяну сітку до стовпа, міцно зав'язавши її дротом, що лежав тут напохваті.

Йдучи луговою стежиною, він помітив, що холоші штанів намокли від роси,— луг уже весь поринув у тінь. Над огорожею виднілося море, і там на обрії палала червона смуга заходу.

Поволі смеркалося. Не починав ще своєї вечірньої пісні чорний дрозд, не озивалася вільшанка. Чоловік тим часом відривав від клуні брус за брусом і складав їх рівними стосами біля стежки. Він трохи підганяв себе, аж поки лишилася стояти тільки половина стін клуні, а далі діло пішло швидше. Він так поринув у роботу, що аж зіщулився від несподіванки, почувши голосні вигуки, такі пронизливі, аж схожі на зойки, і зразу зірвався на рівні ноги.

Коли сонце вже хилилося до заходу, хлопчик вибрався з хашців малинника, світлочубий, із замурзаними соком щічками; обидві його жменьки були повні порічок, бо там, у заростях, простягали свої щедрі віти і чорна смородина, і малина, і агрус— їхні кущі з року в рік усе тісніше спліталися корінням і пагонами. Малий вийшов з того соковитого краю дозрівання і опинився у шумовинні червонястого сонячного с'ява; він їв ягоди з обох жмень, посапуючи, як звіря, а коли наївся донесхочу, витрусив решту з долонь і обер руки об коліна.

З відчиненого вікна до нього долинали голоси, та його не турбувало, про що там говорять,— головне, що він чув їх. Вони лунали то гучніше, то тихше, переривались довгими паузами, потім чулися знову.

Хлопчик довго стояв там, прислухаючись і не слухаючи водночас. Він щось вирішував. Коли в кімнаті знову запала мовчанка, він подумав собі: «Якщо вони не заговорять, поки я полічу до десяти, то піду геть. Бо я вмю лічити до десяти».

Він рахував спочатку поволі, потім швидше, не дуже голосно, майже пошепки: один... два... три... чотири, п'ять, шість, сім, вісім-дев'ять-десять...

Ніхто не озивався, і тоді малюк рушив геть із саду, прокрався затіненою стороною будинку на подвір'я. Тут ще було сонце, криничний зруб забарвився у червонястий колір, журавель внизу став чорним, а вище дедалі дужче червонів, аж поки його вершок, здавалося, запалав.

Хлопчик зайшов далеко, майже до межі подвір'я з того боку, де стояла хатина з кам'яним порогом. Ставши навшпиньки під низьким вікном, він намагався зазірнути досередини, але не зміг дотягтися. Тоді піднявся на поріг, зумів сягнути рукою клямки, потяг її вниз, і двері відчинилися. В хатині нікого не було. Налігши усією своєю вагою, малий штовхнув двері назад і зачинив їх.

Не знаючи, до чого йому взятися, він примостився на порозі і став чекати. Ніхто не приходив, а сонце тим часом почало зникати з подвір'я, і ось уже весь журавель потемнів. Від порога до криниці було недалеко, і хлопчик міг бачити краї брусів, складених позад вищої

стінок зрубу. А коли він підвівся на порозі, то побачив і великий пласткий камінь на ляді криниці.

Він посидів ще трохи, чекаючи, але ніхто не з'явився. Сонце зовсім зникло з подвір'я, і воно поринуло в тінь від великого будинку, що височів просто перед хлопчиком. Але він помітив, що по той бік криниці стіна однієї з надвірних будівель ще освітлена сонцем, а двері, які вели до колишньої конюшні і до хліва, здавалися мерехтливо-білими. Він підвівся з порога і рушив у тому напрямку, вибираючи якнайдовший обхідний шлях, та не пройшов і кількох кроків, як знову спинився, щоб іще раз прикинути на око віддаль.

Зрештою малий набрався духу, одним махом перебіг подвір'я і опинився з іншого боку, обминувши криницю, якої так боявся. Він засапався від швидкого бігу і мусив хвильку перепочити, щоб серце перестало калатати, забилося рівномірно.

Криниця була досить далеко від того місця, де він стояв, і він не бачив брусів, бо вони опинились у глибокій тіні.

Ніхто не приходив. Ніхто не кликав його. Але ж не може бути, щоб аніхто не з'явився.

Хлопчик наблизився до перших білих дверей. Вони зовсім не були такі білі, якими здавалися у сонячному відсвіті з того краю подвір'я, хоча колись, певно, були пофарбовані в біле. Двері відчинялися легко, він знайшов якусь трісочку і підважив нею гачок. Малий знав, що ці двері вели до хліва, та про це можна було здогадатись і по запаху. Всередині було зовсім темно, до того ж хлопчик згадав, що за стійлами в підлозі є рівчак, який називається стоком. У ньому — отвір без затулки, так що можна впасти просто в старе гноїще.

Малий щільно причинив двері, так щоб виглядало, наче вони защеplenі, бо не міг дати собі ради з гачком. Другі двері теж легко подалися, гачок зразу ж зіскочив під натиском тріски. До конюшні хлопчик увійшов, бо там було більше світла, ніж у хліву; крім того, конюшня була набагато менша. Він заглянув в обидва стійла і відчув себе тут упевнено. Тоді провів рукою по перегородці, наче оцінював матеріал. Раптом йому щось спало на думку, і він заклопотано вийшов з конюшні, причинивши за собою двері, але також не взявши їх на гачок. На хвильку він замислився, потім знову зайшов до хліва, — йому навіть здалося, що там посвітліло, — обережно переступив через стічний рівчак і ввійшов до найближчого стійла. Майже вся перегородка між стійлами була розібрана, залишилося всього кілька дощок. Малий підійшов і потягнув за ту, що була зверху. Його здивувало, що дошка не прибита. Одним кінцем вона просто лежала між двома стояками, і, коли хлопчик чимдуж узявся за неї, дошка звільнилася і опинилась у нього в руках. Він не міг довго стояти з ношею і мерщій поніс дошку надвір. То була добра міцна деревина, він перевернув її кілька разів на всі боки й пересвідчився, що дошка цілком придатна. Робота захоплювала його дедалі більше, і він поспішив зачинити двері хліва.

Він трохи передихнув, оглядаючись і напружено прислухаючись, чи не чути чиєїсь ходи, чи його не кличуть. Але в садибі було тихо. Оглянувся в обидва кінці подвір'я — там уже зовсім споночіло.

Ніхто не кликав його. Ніхто не йшов.

Він уже більше не вагався, схопив дошку за один кінець, підняв її і поволік, задкуючи, через усе подвір'я до зрубу. Там він поклав її біля решти матеріалу.

Тільки-но він позбувся тягара дошки, йому зразу ж захотілось утекти звідти. Проте він зволікав, і страх його випаровувався. Врешті серце заспокоїлося, він не чув ні його биття, ні довколишніх звуків. Не чув нічого, крім ледь чутного гомону над собою та запахів, які вдихав, запахів води — від моря та криниці. Один запах долинав здалеку і десь згори, другий — зблизька й стелився низом, і тут вони зустрічалися. У цих запахах та гомоні не було нічого нового чи чужого, вони уже були йому знайомі. Хлопчик відчув, що стояти біля криниці не так уже й

страшно, як це йому здавалося раніше. Це сповнило його прихильністю до неї, він підвів руку і обережно торкнувся зрубу, потім торкнувся обома руками, сміливіше. Під пучками пальців відчувалася тільки шерхувата порохниста деревина, нагріта за день сонцем. Малий щосили вдарив по стіні зрубу, аж всередині почувся тріск, але нічого не сталося, ніхто не гукнув його, ніхто не прийшов.

Тоді малий став другим криниці і зважився промовити вголос:

— Ти скоро знову будеш здорова. У нас тепер багато дощок.

Мовивши це, він злякано зіщулювся й оглянувся навколо — чи немає когось поблизу. Але ніде не було ні душі, і тоді він близько нахилився до сірих колод, так близько, що аж відчув вологий подих землі, і тихенько сказав, майже прошепотів:

— Я знаю, що ти священна. А ти знаєш, що я знаю про це?

Найстрашніше було не лише зроблено, а й сказано, отож тепер він міг узятися до діла — якнайкраще примостити щойно знайдену стару дошку.

Спочатку малий поклав її зверху на стіс, але внизу, під зрубом, було вже так темно, що він прилаштував її невдало і вона впала. Впала зовсім безгучно — коло криниці росла густа, м'яка трава. Хлопчик знову спробував покласти дошку на стіс, але передумав — а що, як вона буде закоротка? Треба приміряти.

Напружившись, хлопчик підняв її і почав просувати над верхнім краєм зрубу. Він лише трохи підштовхнув її, а далі вона сама перекилася під власною вагою і, м'яко вдарившись, лягла на місце.

Малий затамував віддих, чекаючи, чи не станеться чогось, але його дошка спокійно лежала нагорі. Тоді він промовив до неї, підвівши голову:

— Тепер і ти станеш священною.

Ледь вимовивши це, він зрозумів, що поквапився, бо дощці ще треба почекати, доки вона займе місце там, де належить. А поки що вона повинна лежати разом з іншими й ждати своєї черги; отож він вчинив дуже погано, витягнувши її на верх зрубу. Дощка вмістилася там не вся, один її довгий кінець косо стримів над зрубом. А йому не вдавалося дотягтись до нього, навіть коли він спинався навшпиньки.

Тепер хлопчик злякався. Стояв, тремтячи, й шукав виходу, аж поки йому спало на думку підважити її іншою дошкою. Але це було дуже важко зробити: хоч як він намагався зіпхнути її, дошка не зрушувала з місця, — здавалося, вона там за щось зачепилася.

Малий відступився й навіть не зміг покласти на місце другу дошку, яку взяв з купи, і залишив її лежати там, де кинув.

Йому захотілося піти геть звідти, але, щоб перебігти подвір'ям просто до головного будинку, треба було обійти криницю. Він ступав крок за кроком навколо криниці, аж поки дійшов до її чільного боку. Та перш ніж кинутися бігти, малий озирнувся.

І тут він побачив ляду з каменем на ній і край дошки, що звисав, майже торкаючись тієї брили. В останніх відсвітах надвечір'я він бачив це так ясно, ніби вдень.

Хлопчик повернувся назад, уперся коліном у низький бортик зрубу, схопився обома руками за камінь, щоб видряпатися наверх, а потім ставши на нього ногами, звільнив руки і потягся за дошкою.

У ту ж мить криниця відізвалася на малюкове запитання: вона знала все, що знало це мале хлоп'я.

Такими чужими, страшенно чужими стають одне одному люди, які жили колись разом у шлюбі, у дружбі, більш чи менш щирій дружбі, коли їх збирає до купи горе. Я не стільки відчуваю це, скільки просто кажу як воно є.

По праву мою руку — жінка, що була мені дружиною, і ось тепер ми знову зустрілися; наша дочка сидить праворуч від матері. По ліву мою руку — подруга моєї дочки, жінка, яка не стала моєю. На самому

краю лави, зліва,— колишній доччин чоловік. Ось так ми зібралися разом, присутніх небагато, усі лави позаду нас порожні.

Я ніяк не можу прийти до тями, прокинутися, як ото прокидаються після сну, хоча все бачу і чую. Від того вечора усе стало для мене сном, але сном безпробудним — я ходжу і рухаюся, проте нічого навколо себе не сприймаю. То, напевно, я помер, я провалився разом з каменем у криницю крізь спорохнявілу ляду, яка не змогла витримати і кам'яний тягар, і мене; і, мабуть, то я лежу в маленькій труні, бо більше мені схватися ніде.

Священик говорить, і я намагаюся дослухатись до його мови, ловлю його слова, силкуючись усвідомити їх і зрозуміти, але не можу. Мабуть, це прийде пізніше, а поки що краще відкласти роздуми на потім, коли я знову залишуся наодинці з собою.

— І сказав він: хай малі діти прийдуть до мене...

Голос священика, м'який, тихий, витає над нами, наді мною; хтось плаче, праворуч від мене чути ридання; не плачу тільки я; мабуть, їм тяжче, ніж мені...

— Ніхто не знає свого часу і ніхто не винен у своєму невіданні. Все відає лише він один, і всю вину нашу взяв він, усемогутній, у своєму милосерді на себе...

Священик дивиться просто на мене, і я щосили намагаюся відкрити свою душу скорботі і лише їй, та, як видно, неспроможний і на це. Якби я міг заплакати, то з грудей вирвався б тільки крик.

Мене обсипає морозом під поглядом священика, та не дано йому зазирнути в мою душу, отож і не помічаю я в його очах і тіні недовіри.

Я не бачу вже труни, хоча ще мить тому вона стояла там, завітчана, зі свічками у високих свічниках, а позад неї — велична картина «Життя і Смерть», майстерно виконана фреска, сповнена глибокого змісту у своїй простій фабулі: хід прочан, діти і старці, рука в руку, на шляху в невідоме.

Ось так було. І раптом усе зникає. Останній відходить священик, розчиняючись у мовчазній юрбі, а разом з ним зникає і чорне одіяння.

І знову я сиджу самотній, найсамотніший з усіх людей. Священик забрав труну з собою. А може, вона захована за криницею... Та ні, там стоїть великий бідон для молока, там, у тіні зрубу, в холодку.

...Такий чудовий вечір десь у середині літа; усе таке просвітлене: подвір'я вкрите молодого зеленню, що, здається, ось-ось бризне соком. А онде іде він, ведучи за гриву коня; чоловік і кінь ступають поволі, не поспішаючи, вони вже завершили свій день. Він, певно, дуже молодий — у худорлявому тілі відчувається пружність, бадьорість у кожному русі;

ось він піднімає ляду криниці і спускає відро, почепивши його на гак журавля,— я не можу добре роздивитись його обличчя,— а тоді виливає воду в дерев'яний цебер, щоб поїти коня. Я чую, як п'є кінь, і вода булькоче у його горлянці. Чоловік чекає, доки підійде вона, така ж юна, як і він, проте її обличчя я теж не бачу, хоч як напружую свою уяву, щоб упізнати їх,— усе надаремно.

На плечах вона несе коромисло з відрами, наповненими молоком, за криницею переливає молоко у великий бідон, що стоїть у затінку. Хоч зруб і не відкидає тіні — на подвір'ї сонця немає, все навкруги освітлюється якимсь внутрішнім сяйвом, від будівель та дерев, від коня і тих двох; власне, то вони обоє випромінюють світло.

Я хочу вирватися з того видава, чуття підказує мені, що я марю... Здалеку долинає звук органа, псалом, чийсь голос долинає до мене, та не доходить до свідомості.

— Із землі ти прийшов...

Труна зависла над зрубом, я не зразу помітив її, таку білу, як поли сутани священика, та ось рука одягненого в робочу блузу чоловіка простягається над нею, засмагла долоня бере журавель, опускає відро крізь біле жалобне покривало, і воно розтає у серпанку, а він витягає повне відро води, і жінка п'є, довго і спрагло, припавши до краю відра.

Потім п'є він сам, я чую, як гучно він ковтає, і звук той скидається на схлипування.

Знову зусиллям волі вириваюсь я із марева, до мене долинає плач, наче плюскіт води, і знову я бачу їх: пустуючи, він вихлюпнув решту недопитої води на неї, і мокра сорочка прилипла до її тіла. Одним стрибком вони опинилися обабіч криниці, він подався за нею навколо зрубу, наче в танку, аж поки вона вхопила дерев'яний цебер, звідки пив кінь, і вилила всю до краплі воду на нього, так що блуза його миттю промочкла...

Чи я сплю? Наче не сплю, бо відчуваю холод води і не можу позбутися запаху вологи,— а вони стоять, міцно притулившись одне до одного, обоє мокрі, допомагаючи одне одному роздягтися: він знімає з неї сорочку, а вона з нього блузу; ступаючи босими ногами по росяній траві, він бере її на руки й кладе на зруб криниці... Псалми звучать над ними, долинаючи з повівом вітру, і у співі чуються їхні голоси, голоси води, сміх, зітканий з краплин, чистих і прозорих...

Якесь миготіння з'являється в мене перед очима, каламутне мерехтіння... І ось я вже бачу, як вони підводяться і йдуть разом у гурті прочан: там діти і старці та вони двоє — юні й міцні тілом,— але їхні обличчя... перш ніж вони зникають з очей, я впізнаю їх — старечі обличчя, обличчя моїх батьків, якими я їх бачив востаннє...

Я підводжуся, щоб піти слідом за ними, приєднатися до ходу прочан на величній фресці позаду труни.

Священик наближається до мене, ми всі встаємо по черзі і подаємо йому руку для м'якого співчутливого потиску.

Усе скінчилося, я вже поза тим видовом, я в печалі.

Якусь мить ми всі дивимося на труну, похиливши голови, — жінки стоять обнявшись,— а потім разом виходимо центральним нефом на денне світло.

Ми відбули похорон, і він зворушив мене не більше, ніж першалипша буденна подія.

І ось тепер ми востаннє сидимо всі разом — ті, що залишилися жити, — і цей звичай найсумніший. Тепер ми можемо знову дивитись одне на одного.

Через якийсь час жінка, що колись була мені дружиною, звела на мене очі, а я поглянув на неї. Перше, що я побачив у них, була моя старість. Цього неможливо уникнути, кожен бачить свій власний вік, відображений на обличчі другого. Ми ж бо однолітки.

— Як сумно, що нам випало зустрітися за таких обставин, Северине,— каже вона.

А той чоловік, наш зять, каже точнісінько ці самі слова нашій дочці. Йому вже набридло це вимушене спільне сидіння, і він хотів би піти.

Зрештою, в усьому моя вина. Я знаю це. Священик не сказав усієї правди щодо винуватця. Ділити свою вину мені нема з ким.

Моя дочка не дивиться на мене; навіть спинившись очима на мені, ковзає поглядом повз моє обличчя. Нею опікується її матір.

Гурі не хоче повертатися разом зі мною на хутір, і я радий з цього. Я замовив для нас стіл у готелі. Ми рушаємо туди пішки, вони йдуть по двоє — мати й дочка, обидві у чорному; подруга і мій зять, якого я майже не знаю і з яким, правду кажучи, ніколи не мав бажання познайомитися,— останній іду я. Як приємно надворі, яка тепла погода, свіже повітря — ні надто сухе, ні надто вологе, саме враз легко дихати.

Тут щось на зразок міського центру: всі нові будівлі зайняли торговці та інші ділки, вуличний рух обминає цей квартал і водночас він поряд. Ми простуємо до готелю, на тротуарі за ресторанными столиками бавить час молодь, попиваючи пиво.

Дивна думка не йде мені з голови.

Ти ж не відав, що зачатий над цямриною криниці. Ти не відав, що хутір заборгував криниці дитя...

Та не один я витав думками десь-інде. Коли я на мить повернувся

від своїх видив до дійсності, то помітив, що мій зять уважніше слідкує за годинниковою стрілкою, ніж за проповіддю священника. Мій зять, батько тієї дитини, що в труні. А ми — малий Северин і я, — так і не встигли пізнати один одного.

Чи це погано? Я не маю в собі мужності визнати, як це погано. Мені бракує мужності, мені, на кому лежить уся вина. Із проповіді священника я вловив не багато, хіба тільки те, що він казав про вину, явно адресуючи це мені.

Вину мою спричинили випадкові обставини. Якби того дня, того вечора обставини склались інакше, нічого б не сталося. Ніхто не може передбачити всіх обставин і випадковостей. Наступного дня ми збиралися ремонтувати зруб, Северин і я; ми з ним домовилися.

Беріт думками теж десь далеко. Я бачу її по той бік столу, мовчазнішу, ніж знав досі. У її очах вже не зблискує цікавість, вона така зосереджена на думці про від'їзд, що її можна уже вважати відсутньою. Проте вона бере з вазочки печиво й наливає собі ще одну чашечку кави. Мій зять робить те саме. Обое вже наполовину не тут, а десь-інде.

Моя донька присутня тут, я дуже виразно відчуваю, що вона тут. Її мати сидить між нею і мною. Колись вона була мені дружиною, а тепер сидить поруч мене, наче на весіллі.

Нам треба поспішати, щоб і цього разу уникнути розмови. Коли нам і є що сказати одне одному, то краще почекати більш слушної нагоди для примирення.

Добре, що тут, за столом, сидять принаймні двоє людей, які можуть перешкодити нашій відвертій розмові. Цікаво, як би все обернулося, коли б я залишився сам на сам з тими двома...

Ми підводимося майже одночасно. Мій зять демонстративно дивиться на годинник, і його обличчя прибирає виразу, що пасує при прощанні. Як я знаю, він має стати зятем в іншій сім'ї, в кожному разі носиться з такими планами. Нічого більше не пов'язує його з моєю родиною.

Ось так ми й стоїмо, киваючи одне одному, відсунувши вбік стільці, наче вибачаємося за те, що недосить близько спізналися. Щось подібне я вже переживав на інших похоронах, у моїх знайомих, — чужими ми зійшлися і чужими розходимося.

І раптом моя дружина вчиняє щось несподіване — міцно обіймає мене, і я відчуваю дотик її щоки до моєї.

— Ти можеш собі жити як забажаєш, — каже вона, і це говорить лише для мене, бо голос її звучить так тихо, що його не може почути ніхто інший.

Я приголомшено, мовчки відповідаю їй, коротко обнявши її, коротко діткнувшись щокою, коротко, але вдячно, все моє єство наче пронизало почуття вдячності.

Вона не чекає моєї відповіді, я це знаю, а швидко відвертається й бере під руку Гурі.

Дві жіночі постаті віддаляються від мене, обидві рідні мені. Найдовше я проводжаю поглядом старшу жінку, таку струнку, таку рішучу, на яку можна покластися. Якби зараз усе повернути назад, я б ніколи до неї не збайдужів.

Ми йдемо, всі йдуть, ніщо вже не в змозі спинити цього руху, — йдемо, бо так повинно бути. Нарешті спиняємося біля автомобіля попрощатися. І там, там, у ту останню мить, я відчуваю, що чекаю чогось; сповнений муки, відчуваю, що я ще тут, у цьому житті.

Але Гурі сідає в машину поперед матері, не озирнувшись, не подавши ні найменшого знаку.

Зате Беріт простягає мені руку.

— Треба дати Гурі час, — каже вона. — Ми нічим не сміємо докоряти одне одному, та все ж ти повинен дати Гурі час, доки в неї знов з'явиться бажання бачити тебе. А я, Северине, хочу просити в тебе дозволу ще колись зустрітися.

— Дякую тобі, — відповідаю я.

Вони від'їжджають, а я відчуваю таку порожнечу навколо себе, таку самотину, що першої миті не можу навіть зорієнтуватися, в якому напрямку мені йти звідти.

Потім я знаходжу свою машину, і тепер, звільнившись від усіх обов'язків та умовностей, кружляю околицями дорогами та путівцями, аж поки зрештою натрапляю на ту, що веде до воріт моєї садиби.

Я причиняю за собою ворота, але не замикаю їх. Я відчуваю, як у мені наростає страх: чим ближче садиба, тим жахливіша для мене сама думка, що я маю знову побачити стару криницю.

Та цього годі уникнути, я мушу знову зіткнутися з нею. Я проходжу повз зруб, відводячи від нього очі, а переодягшись у робочий одяг і взявши інструменти, виходжу на поріг і вже без страху, прямо дивлюся на криницю.

Брус за брусом відриваю я від зрубу. Але спершу звалив журавель і легко поділив його на рівні поліна — деревина всередині геть потрухлявіла. Нарешті складаю все на купу, рубаю на тріски сухі дошки з хліва і той єдиний брус із клуні, щоб підпалити трухлявий непотріб. Мені здається, що з криниці більше не віє гнилим смородом, — принаймні не так, як раніше; мабуть, він вивітрився, поки зруб стояв відкритий — з того дня, коли сталося нещастя.

Вогнище бухає чорним димом, я сиджу на своєму порозі й дивлюся на голі камені цямриння. Тепер, коли зрубу більше не існує, мені видно зелену плісняву, з глибини доходить відсвіт гнилизни, а поверхня води наче застигла.

Я не можу позбутися нав'язливої думки, що мене зачато тут, над цямринням криниці, і тепер зі мною діється те саме, що й з нею.

Подих осені чути й від землі, і в повітрі, ранки стали прозорими, відстані здаються недосяжними, світло наче зіткане з води, чисте, свіже, — проте надворі ще серпень.

Чоловік виходить з хатини роздягнений, з рушником, мерзлякувати шулячись від різкого переходу з теплого ліжка до прохолоди сонячного ранку. Увібравши голову в плечі, оббігає навколо будинку. Якусь мить він нерішуче стоїть біля шланга, і холодна росяна трава обпікає йому ноги, — а тоді рвучко відкручує кран і ошпарює себе струменем води. Швидко відводить шланг убік і тільки-но починає розтиратися рушником, як тіло оживає; сонячне тепло торкається шкіри, хоч волога ще не просохла. Потім він починає голитися — там, де й раніше, перед дзеркальцем, прикріпленим до дерев'яної стіни.

Помившись і поголившись, він відчуває себе бадьорішим, навіть відпочилим, хоча й провів безсонну ніч. З рушником на стегнах він бредє вузькою стежкою у високій траві навколо будинку, обминає зарості кропиви й виходить на подвір'я.

Страшенно незвичним видається подвір'я, на якому завжди стояла криниця з дерев'яним зрубом та журавлем, — і ось одного ранку усе це раптом зникло. Усе має зовсім інший вигляд. Чоловік стоїть, і йому здається, наче перед ним між будинками рівний зелений моріжок, наче нема й сліду того, що було зрівняне із землею і засіяне травою.

Цього дня в ньому знов прокинулося бажання діяти. Він знову побачив мету — отже, можна братися до роботи.

Перше, що він робить, одягнувшись і поснідавши, — прибирає попіл біля криниці. Атож, лишився тільки попіл, бо палив він криничний зруб, не поспішаючи, все згрібав і згрібав рештки у вогонь, доки не зосталося нічого, крім приску. Тепер він розгрібає попіл по подвір'ю тонким шаром, ретельно вирівнює, так наче добрива розсипає. Він вибирає цвяхи, іржаве залізяччя, яке помітив у вогні в останню мить; старанно вибирає усі до єдиного цвяшки і складає їх купою на краю криниці. А потім спихає те залізо у воду. Рівень води у криниці такий високий, а водна поверхня так затяглася плівкою, що залізяччя зникає в глибині майже без сплеску.

Трохи згодом він іде прогулятися до воріт, пересвідчитися, що вони не замкнені. Ідучи назад, повертає лісом до берега моря. День шойно займається, ожож він не поспішає.

Уже й ліс відчув подих осені. То тут, то там пожовкло, вкрилося багрянцем листя, достигла горобина; коли він проходить, стихає щebetання дроздів, всюди навколо видніються гриби.

Він знаходить давні стежки, і йому здається, що він уже не раз ступав ними, хоча не може того пригадати: від деяких з них zostалися самі сліди, наче шрами у гущавині лісу, а деякими, видно, ходять і дотепер. Він рушає такою добре протоптаною стежиною, і вона приводить його до болотистої улоговинки, порослої чагарником і папороттю. Звідти долинає сморід посліду, рояться мухи, а під зеленими віялами папороті валяються клапті брудного паперу. Обережно ступаючи, щоб не забруднитися, він виходить на скелястий схил. Фіорд лежить перед ним млявий і лискучий, сонячні плеса розпливаються нафтовими плямами, а на них — густа борошниста плівка нав'яного пилку. Легкий вітер грається порожніми коробками та целофановими пакетами, розкиданими між валунами та кущами ялівцю. У холодних вогнищах іржавіють консервні бляшанки.

Він обходить улоговинку довкола, нічого не чіпаючи і не примічаючи, — просто оглядає все байдужим поглядом, все, що потрапляє йому на очі. Потім спускається до самого підніжжя піщаної коси попід скелею, спостерігаючи, як повільні хвилі прибою виносять на берег купи сміття. Здається, то глибоко й розмірено дихає море — груди його хриплять від бронхіту, їх душить астма.

На тому боці затоки життя йде жвавіше, вздовж причалів сновігають човни, гурчать мотори, до складу під'їжджають і від'їжджають машини.

Він бреде берегом далі, часом дряпаючись по скелястих розщелинах та хащах, аж поки дістається до причалу для човнів у маленькій бухті. Ті кілька дощок дерев'яного причалу витримують його вагу, коли він пробує ступити на них. Йому бракує човна, що донедавна був тут, а неподалік у кущах лежала схована пара весел, — він відчуває, що не матиме нічого проти того, щоб тут знову був човен і весла, нічого не матиме проти.

Потім він рушає геть від моря і прямує навпростець на схід, туди, де його володіння відмежовані високою дротяною сіткою, йде уздовж загорожі безлісним полем, з якого зняли шар родючого ґрунту, доходить туди, звідки видно робочі бараки. В одному місці сітку розрізано біля самого стовпа і лише недбало скріплено дротом. Він уважно оглядає сітку й бачить, що це зроблено зовсім недавно.

Він повертається назад через некошений луг, минає клуню, від якої залишилося тільки декілька колод. Трохи далі, зразу ж при стежці лежать у звалищі трухляві бруси та великий стіс посірілих від часу колод із розібраних стін. Там-таки лежать розкидані інструменти — сокира, лопата, пилка. Він збирає усе те й несе з собою, а на душі в нього відчуття чогось невикінченого. Далі він іде, не спиняючись і не оглядаючись, аж поки дістається до свого подвір'я, звідки й вирушив на прогулянку.

Усе скидається на те, що він вибрався у цю мандрівку скоріш для того, щоб попрощатися, ніж оглядати свої володіння і обмірковувати плани на майбутнє.

Він складає інструменти у дровітню за хатиною, потім сідає на кам'яному порозі, нагрітому сонцем; дивиться на ручний годинник, тоді на лісову дорогу і лаштується чекати.

Передобідня пора, він дримає на порозі; худе обличчя обвисло і зразу стала дуже помітною сітка зморщок; руки, складені на колінах, набухли жилами, шкіра на затиллі долонь зморщена — це руки шістдесятирічного чоловіка, але руки, не позначені нічим іншим, крім віку. Якийсь час чоловік спить, не втрачаючи рівноваги, тільки підборід-

дя вперлося в груди та голова з поріділим сивим волоссям хилиться вперед. Та раптом він прокидається від гудіння вантажної машини, що виїжджає з лісу, і, миттю скинувши з себе сон, з ясним поглядом, не терпляче рушає назустріч.

— Я трохи спізнився,— каже шофер, немолодий чоловік, рудуватий, з ластовинням на обличчі; він носить борідку ще за старою модою, у його рисах є багато чого такого, що зразу ж говорить: чоловік цей працював на дорожніх роботах ще задовго до епохи екскаваторів. Він висувається з кабіни.— Куди треба під'їхати?

— До криниці, отуди.

— Така старезна криниця. Важко повірити, що їй більше не буде. А вона глибока?

— Не знаю. Але, може, цього вантажу вистачить.

Чоловік спускається зі своєї висоти на землю, ззаду він видається старішим. Він оглядається довкола, іде трохи боком, весь час поводячи лівим плечем, і розмовляє з господарем, ледь відвернувшись від нього і начебто трохи зневажливо.

— Але ж потім ви викопаете нову криницю?

— У цьому немає потреби. Тут є водогін.

— А повна яка... Еге ж, треба буде під'їхати заднім ходом. Варто було б її вичерпати.

— Хіба вода сама поступово не витече?

— Але жаль криниці. Отже, засиплемо.

Водій знову залазить у кабіну, на диво спритно розвертає машину і обережно дає задній хід.

— Відійдіть, щоб вас не зачепило!

Кузов почав підніматися, нахил помалу збільшувався, перші камінці з глухим сплеском упали в отвір криниці, тоді покотилася лавина щебеню, так що вода закипіла і виплеснула під колеса машини, розлилася на всі боки.

Господар ледве встигає відскочити і, не замочивши черевиків, піднімається на поріг. Водій швидко виїжджає з твані, і з-під коліс врізнобіч розлітаються бризки. Потім він підходить до порога хатини своєю хиткою ногою, одним махом долає сходинки, вода тим часом підступає до самої стіни. На порозі досить місця для обох.

Чоловіки презираються і подумки відзначають, що вони майже однолітки; тільки той, який працював на важчій роботі, виглядає старшим, і цю різницю видно й в очах.

Обидва дивляться на криницю. Каміння виповнило її вщерть.

— Треба все це згребти, зарівняти, а тоді можна буде засипати ґрунтом,— каже шофер.

— Еге ж, це добра думка.

— Розпушите землю, посієте траву, і буде гарний моріжок.

— Так.

— Ніколи б не повірив, що криницю можна так загидити. Он як від неї смердить!

Справді, вони дихають смородом, повітря просочене ним, тим усепроникним гнилим духом. Вода розтікається довкола, збирається у нижчих місцях подвір'я, а звідти знову витікає струмочками і потроху спадає. Чим більше води просочується назовні, тим нестерпнішим стає запах гнилизни.

— У цієї криниці за давнєна хвороба,— знов озивається шофер.— Невиліковна.

— Що ви маєте на увазі?

— Вода мертва. Мертва, і край... Ця криниця надто довго стояла без ужитку. Тому з неї і тхне мертвою водою.

— Ви так гадаєте?

— Чи я так гадаю!.. Ви ж самі це чуєте. Є речі, які знає кожен. Криницею треба користуватися. А коли з неї беруть воду лише вряди-годи, вона вмирає.

Шофер витягає із задньої кишені квитанційну книжку та металеву лінійку, відриває квитанцію і сходить з порога на землю.

— Ви позачиняли б вікна та двері — не дуже приємно, коли в домі смердить. Хоча тхне вже не так, як раніше. Ну, будьте.— І він ступає до машини.

— Дякую вам.

Господар усе ще стоїть на порозі навіть по тому, як машина зникла з очей. Він дивиться на воду, що з бульканням просочується в землю, на стеблини трави, що поволі розпрямляються назустріч сонцю, на купу блискучої мокрої щєбінки. Велика жаба видряпується на поріг, наче посланець із минулого, і вилуплює на нього очі.

Зрештою він рушає з місця, зачиняє двері, хрюскає вікном, що було розчинене навстіж.

Вечоріє. Я не маю чим більше зайнятися. Купу щєбеню на місці криниці я розрівняв, підсипавши тим камінням, що було на подвір'ї, а ще привіз кілька тачок землі із саду. Не залишилося ні сліду, наступного літа тут зеленітиме трава.

Я зробив усе, що міг. Тепер привів себе у належний вигляд, прибрав у кімнаті й поскладав речі.

Схил обіч криниці ще не просох, і сліди моїх ніг, певно, залишаться доти, доки підніметься після дощу трава. Мені здається, що вся природа спрагло чекає дощу. А може, то просто мені його бракує.

Той старий шофер, що засипав криницю щєбенем, а потім, дивлячись на мене через плече, виговорював мені правду, змусив мене ще раз усе передумати наново. Дивний спосіб розмовляти з людьми. Та він сказав більше, ніж сам усвідомлював. Я мовби знову чую його слова, що криницею треба користуватися, а то вода у ній перетвориться на мертву твань. Я, певно, теж надто мало служив іншим, коли тепер відчуваю свою душу змертвілим джерелом.

Скільки дивовижних видив з'являється перед очима — один бог знає, звідки вони беруться. Тільки-но я присів на поріг, щоб перепочити, щоб нарешті звести дух, і глянув на залитий водою схил, де були мої сліди, я побачив не їх, а інші...

Я бачив ті сліди й раніше, тільки тоді вони були на снігу. Тепер вони відбилися на розгрузлій землі — маленькі сліди ніг, що вели до того місця, де була криниця, один залишила ніжка, взута в черевик, на другій була тільки панчішка.

Я опанував себе, рвучко провів долонею перед очима, і видиво зникло: тепер це знову були борозни в багнюці, залишені мною.

Я, мабуть, перевтомився, у мене більш немає сили опиратися. Я не можу вже так, як колись, перейматися всім. І тепер я не знаю, що зі мною діялося, з чого все почалося.

Я спакував валізу, вона стояла наготові у кімнаті. І сам не розумію, про що я думав, складаючи її, — просто збирався переселитись у головний будинок. Гостей там уже немає, все прибрано, чисто, затишно. Подорож не далі, як через подвір'я, і я не розумію, чому я так її боюся. Зовсім нема потреби займати велику кімнату, де лежав хлопчик. Маленька спальня теж непогана, і там могло лишитися щось від доччиної гості, щось таке, чого мені дуже бракуватиме.

Проте я не поспішав з остаточним рішенням.

Скидається на те, що я очікую якогось знаку, внутрішнього поштовху, як часом очікують певних ознак у природі, щоб підготуватися до перемены погоди.

Я наче прикутий до порога тим очікуванням самого себе і відчуваю, що можу не стримати сліз.

Та я чекав не лише на самого себе.

Вона вийшла з лісу — на таксі доїхала тільки до воріт, хоча вони й стояли розчинені. Вона мала б знати, що я тепер не зачинятиму воріт, бо мені забракне мужності замикатися тут сам на сам із собою.

Одначе я був такий приголомшений, що відчув, як гаряча хвиля захлюпнула мене.

— Ні, це таки справді ти,— кажу я, підводячись з порога.

— Я ж казала, що захочу ще зустрітися з тобою.

Беріт оглядається на криницю, туди, де вона стояла.

— Це треба було зробити?

— Так чи так, а вона вже давно стала непридатна до вжитку.

— Ти міг би її почистити. Відремонтувати. Така гарна, мальовнича криниця. До того ж можна було б нею вряди-годи користуватися.

— Я не міг не знести її.

— Та й, зрештою, то була твоя криниця.

— Я знаю, що ти маєш на думці. Я не можу так просто позбутися своєї вини. Але не в тому річ. Я зруйнував криницю зовсім не для того, щоб звільнитися від гризот сумління. Але чому ти прийшла до мене? Я був би вдячний тобі, якби Гурі не залишалася тепер сама.

— Нею опікуватиметься її мати.

— Я знаю, та подбає про неї.

— Як завжди.

— Атож. Як завжди.

— Власне кажучи, я приїхала забрати валізку, яку я тут залишила. Вона стоїть у моїй колишній кімнаті.

Слова ці знову повертають мій страх: а що, як вона справді повернулася тільки за тією валізкою?..

— Он як. То я зможу відвезти тебе назад,— кажу я.

Але вона опустила на поріг, взяла мене за руку і примусила сісти поруч.

— Давай спершу трохи посидимо тут. Так затишно, так тихо. Запах криниці зник. Майже.

— Там була мертва вода,— кажу я.— Криниця вмерла.

— Так,— озивається вона і, трохи помовчавши, запитує:— Що ж ти роби́тимеш, Северине, коли вже знищив свою криницю, поквитався з нею? Може, недобре про це говорити, але ж так воно і є.

— Я знав, що ти про це питаєш,— кажу я.

— Ти міг би знести і свою огорожу,— мовить вона і одразу ж додає:— Та це був би надто широкий жест, як на один раз. Ніхто цьому не повірить. Жодна дитина не повірить, не зважиться переступити межу.

— Я й сам у це не повірю,— відказую я.

— Отже, ти не можеш знести загорожу. Вважай, що це моя пропозиція. Зрештою, ти міг би викликати підрядника й полишити все на нього. Він повірить.

— Я вже думав про це.

— Тоді тобі треба буде лишитися тут на весь той час.

— Я не можу.

— Переселись у великий будинок і живи собі спокійно. Усе інше відкладеш на потім.

— Я не зможу цього зробити.

— Ти такий самотній тепер, Северине.

— Та певно, Беріт.

— Це те, чого я боялася. Я знала, що треба буде доглянути тебе. Тим-то й залишила валізу — щоб мати привід приїхати. Коли хочеш, я поживу тут трохи.

— Хочу.

— Я заміню тобі дочку. Не знаю, чи зможу зробити для тебе щось більше. Але це можу. Поки тобі бракуватиме дочки,— каже вона.

Ми сидимо разом на порозі хатини, а надворі починає смеркатися. Ми сидимо так довго, що не можемо вже й розгледіти місце, де стояла криниця. І я думаю, якою ж самотньою вона мала бути, ця жінка, що захотіла приїхати до мене, стати мені за дочку.